

Kunst in de wijk

Voor u ligt de nieuwe uitgave 'heART&Society', met trots presenteren wij u wederom een editie volledig gewijd aan het werk van kunstenaars, midden in de samenleving, namelijk in onze wijken en buurten. Kunstenaars die in staat zijn om vanuit onbevangen maar scherpe observaties uit te dagen, te prikkelen en te verbeelden. Het belang van kunst en cultuur in wijken wordt bevestigd door onderzoekers Jan Brouwer en Maren Thomsen in hun rapport *Cultuurimpuls stedelijke vernieuwing: kunst en cultuur zijn 'waardemakers' die ingezet kunnen worden om aandachtswijken duurzaam te verbeteren*. U kunt kennismaken van hun aanbevelingen in het artikel *Visie op de rol van kunst in achterstandswijken*. Voor een geslaagde aanpak van aandachtswijken zijn vele partijen nodig. Het is daarin zoeken naar vitale coalities die het verschil kunnen maken. In dit magazine leest u over en kijkt u naar zulke vitale coalities in wijken en buurten waar kunstenaars met en voor bewoners aan het werk zijn. Ook leest u over creatief ondernemers, die een stukje bedrijvigheid toevoegen aan de wijk. In aandachtswijken, in nieuwbouwwijken, dorpen en andere onverwachte locaties. Met concrete voorbeelden van projecten en initiatieven die bewoners bewust maken van de geschiedenis van hun buurt, die de economische zelfstandigheid en het culturele bewustzijn versterken, die wijken en hun bewoners allure (terug)geven; met kunstenaars die niet focussen op problemen in

een wijk, maar die op zoek gaan naar de mensen en hun leefomgeving. Die samen herinneringen, dromen en veranderingen zichtbaar maken en verbeelden.

De kunstenaars in deze editie van heART & Society maken u deelgenoot van de passie, het vakmanschap en de betrokkenheid waarmee zij zich in het hart van onze samenleving bewegen. Het zijn professionals die met buurtbewoners van jong tot oud, afkomstig uit diverse culturen, samen projecten uitvoeren. In dit nummer komen mensen aan het woord met een schat aan ervaring in het verbinden van kunst en cultuur en het dagelijkse leven in wijken en buurten.

Dit themanummer is een co-productie van de programmadirectie Wijken van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, het Fonds voor Cultuurparticipatie en Kunstenaars&CO. Organisaties die de inzet van kunstenaars in de wijk van harte stimuleren en steunen. Wij wensen u veel leesplezier en horen graag uw reactie.

Elly van Kooten,
Programmadirectie Wijken,
Ministerie VROM/WWI

Jan Jaap Knol,
Fonds voor Cultuurparticipatie

Jo Houben,
Kunstenaars&CO

CONTEXT

4 Minister Eberhard van der Laan
over kunst in de aandachtswijken

8 Eugène van Erven
onderzoek naar de magie van
community art

12 Omgaan met het
ruwe en het rauwe
3 visies op de rol van kunst in
achterstandswijken

PROJECTEN

16 Kunst als regisseur van verandering
in de wijk Vissershov, Zaanstad

18 Freehouse-projecten op de
Afrikaandermarkt

22 Verhalenkeuken in de Haarlemse
Slachthuisbuurt

24 Interview Tanja Karreman,
kunst als drager van openbare ruimte

26 Community art projecten, een
overzicht

30 Jalan Jalan, kunstenaars stimuleren
sociale samenhang in Amsterdamse
Indische Buurt

34 Cees Bavius brengt met BAF
doeltreffend wijktheater

38 Interview Sikko Cleveringa,
tips voor kunst in de wijk

40 Zes kunstenaars in de wijk

44 Social design

PORTRETTE

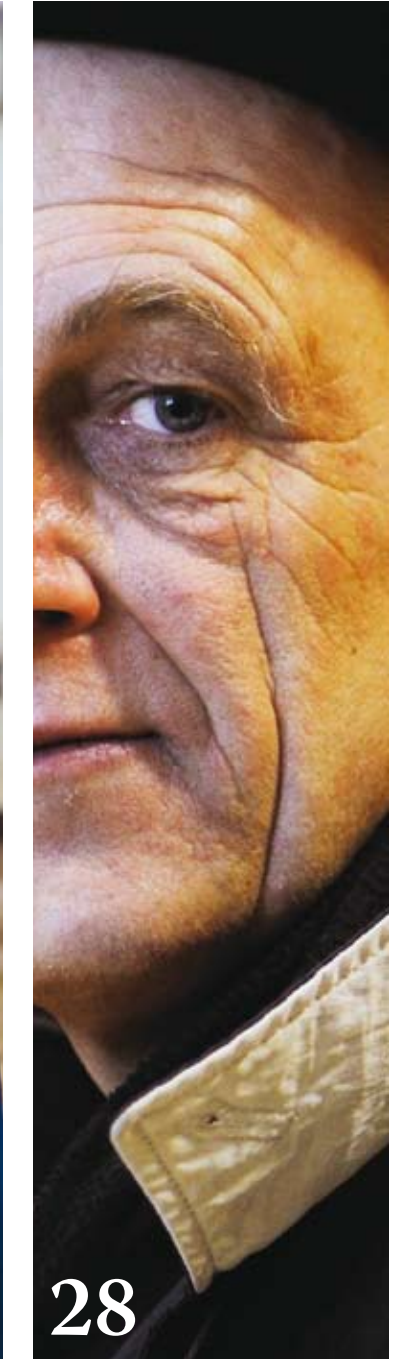

20 Sofia Opfer & Tijs van Trigt

28 Adriaan Nette

32 Floor Ziegler

36 Ergün Erkoçu

HOOFDREDACTIE
Krista Heijster, Jacqueline Pijcke

REDACTIE
Lya van Beersum, Petra Befort,
Cindy van den Bremen, Joost Heinsius, Jo Houben,
Ernst Houdkamp

TEKST
Laura Baar, Yolanda Bakker, Walter Cartigny,
Jos van de Haterd, Mariette Huisjes, Annette Lubbers,
Ad Maatjens, Joannet van der Perk, Jorrit Roerdinkholder,
Martha de Wit

BEELD
De Beeldredactie, Marisa Beretta, Hans van den Bogaard,
Jeroen Breeuwer, Fotodienst Click Team, Ger Driessen,
Herman Engbers, Paul Gofferjé, Irene den Hartoog,
Bastiaan IngenHousz, Studio Kastermans,
Sabrina Lindemann, Max Linsen, Rob Moonen, Casper Rila,
Marco de Swart, Roel de Vringer, Jeroen Wandemaker,
Daimon Xanthopoulos

EINDREDACTIE
Pronto, Lillian Klijnstra

ART-DIRECTION EN VORMGEVING
Boomerang Publishing

DRUKWERK
Roto Smeets Grafiservices Utrecht

BLADMANAGEMENT
Hardeman Projectmanagement,
Heidy Hardeman

UITGEVER
Mediawerf Cultuur,
Jacqueline Pijcke
ISSN 1875-4074
Uitgeefpartners van dit themanummer Kunstenaars in de
Wijk zijn Fonds voor Cultuurparticipatie en het Ministerie
van VROM.

© Mediawerf Cultuur, Amsterdam, www.mediawerf.nl
Kunstenaars&CO, Amsterdam, www.kunstenaarsenco.nl
Voor abonnementen en losse nummers kunt u zich wenden tot
heart@mediawerf.nl

“We weten dat kunst cruciaal is, maar misschien communiceren we het niet genoeg”

FOTOGRAFIE: DAIMON XANTHOPOULOS

“Kunstenaars zijn ongelooflijk welkom in deze buurten”

De veertig aandachtswijken waar minister Eberhard van der Laan over gaat komen regelmatig in het nieuws, maar zelden vanwege bijzondere kunstprojecten. Toch spelen kunst en cultuur daar een belangrijke rol, vindt hij. “Kunst is iets wezenlijks en mensen voelen dat.”

DOOR JOS VAN DE HATERD

Tja, dit is de lelijkste werk-kamer van Den Haag”, zegt Eberhard van der Laan als we na het interview zijn kamer uit lopen. De fotograaf wil op een wat betere plek nog wat foto’s maken en de minister stemt lachend toe. Het enige in zijn kantoor dat op kunst lijkt is een portret van Beatrix. Op het meubilair na is het er verder leeg, bijna kaal. Het gevoel overheerst: hier wordt hard gewerkt. En dat past dan weer wel bij deze minister, die zes maanden in functie is. Hij heeft de veertig wijken in zijn portefeuille waarvoor de speciale wijkaanpak is ontwikkeld. Buurten die meestal in verband worden gebracht met armoede, onveiligheid en verloedering, niet met kunst of cultuur. In de nota’s over de wijkaanpak is het vergeefs zoeken naar het woord kunst. Als minister voor Wonen, Wijken en Integratie heeft hij er weinig rechtstreekse bemoeienis mee. En toch is Van der Laan enthousiast over de rol van kunst en cultuur, juist in die wijken.

ZELFVERTROUWEN

Van der Laan is nog maar kort minister maar ruim de helft van de aandachtswijken heeft hij al persoonlijk bezocht: van Maastricht tot Leeuwarden en van Enschede tot Den Haag. En overal komt hij kunstenaars tegen, overal zijn activiteiten met een

artistieke of culturele inslag. Beeldende kunst, fotografie, kunsteducatie, culturele festivals, mode, noem maar op. Opvallend is dat kunst in die wijken op een natuurlijke en logische manier aanwezig is. “Het is beslist niet zo dat kunst hier tegen de stroom in moet roeien. Integendeel, je komt er automatisch bij terecht. De hele wijkaanpak is bedoeld om de mensen vooruit te helpen. Daar horen dingen bij als zelfvertrouwen, trots zijn op je buurt, je bewust zijn van je identiteit. Dan zit je al gauw in de sfeer van kunst en cultuur. Veel ideeën en initiatieven komen van de buurtbewoners zelf. En je ziet ook dat kunstenaars naar zo’n wijk toe trekken omdat daar iets speciaals aan de hand is. Daar willen ze bij zijn, ze willen meehelpen. Het verdient af en toe een duwtje in de rug, maar feitelijk gebeurt er al heel veel.”

Een project dat grote indruk op Van der Laan maakte is De Kunstketel in Maastricht. In een leegstaande pizzeria startte opbouwster Manon Pachen een jaar geleden dit project om wijkbewoners via kunst met elkaar kennis te laten maken. “Vooral kinderen komen daar als vliegen op de stroop op af. Ze leren er tekenen, schilderen en andere vormen van expressie. Die kinderen hebben de grootste lol en maken schitterende dingen. Intussen praten ze over hoe

het thuis of op school gaat. En ze leren de taal. Zo slaan we meerdere vliegen in één klap. Een prachtige combinatie. De opbouwwerkers zijn in dit geval de verbinding tussen de kinderen en de kunstenaars die helpen.”

Een ander voorbeeld dat treffend illustreert wat kunst kan doen, is een fotoproject in Eindhoven, in een wijk

“Kunst is ook aandacht geven aan mensen. Juist in deze wijken is dat belangrijk”

die gesloopt gaat worden in afwachting van nieuwbouw. Van der Laan: “Zo’n gebied met leegstaande panden heeft iets van een oorlogsgebied. Maar dat hebben ze weg weten te nemen door uitvergroete foto’s op de huizen aan te brengen. Oude foto’s, vaak afkomstig van de bewoners. En ze hebben kijkgaten gemaakt waarmee je naar binnen kunt kijken. Zo is de afbraak draaglijker gemaakt. Bij sommige beelden schiet je nu zelfs in de lach.”

CADEAUTJE

Dat kunst op die manier kan werken ziet Van der Laan als het grote belang ervan. “Kunst kan alles in een ander daglicht plaatsen. Het kan mensen vrolijk maken, het haalt ze uit hun dagelijkse beslommingen. Als mensen kunst om zich heen hebben is dat een cadeautje. Je mag er plezier aan beleven. Kunst is ook: aandacht geven aan mensen. Juist in deze wijken is dat belangrijk.”

Hetzelfde ziet Van der Laan in de Rotterdamse wijk Charlois. Recent bracht hij daar een bezoek aan Stichting B.a.d. “De kunstenaars denken mee over maatschappelijke vraagstukken en betrekken daarbij onder meer de bewoners om te komen tot mooie projecten waarmee de uitstraling van een wijk of een straat aanzienlijk verbetert.” Als voorbeelden noemt hij een speciaal ontworpen hangplek voor jongeren, de aanpak van kale schuttingen en de plaatsing van speciale bloembakken.

Maar is dat juist in deze wijken niet een druppel op een gloeiende plaat? “Natuurlijk is het maar een klein onderdeel. Je moet bij de aandacht voor die wijken veel dingen tegelijk doen en je moet ze allemaal goed doen. Je moet kijken naar het fysieke gedeelte, de woningen, de straat, de omgeving. Je moet kijken naar het sociale en het economische, zoals bestrijding van armoede, taalachterstand en schooluitval. Kunst en cultuur horen daar eigenlijk als een kop bovenop. Kunst kan mensen blij maken, kan ze helpen om de identiteit van hun buurt te vinden, het maakt ze bewust van de geschiedenis van hun wijk. In het grote geheel is dat misschien een klein, maar wel een bijzonder belangrijk onderdeel.”

VERBEELDING

Terwijl hij dit vertelt schiet Van der Laan een zaak te binnen die hij als advocaat bepleitte voor twee architecten. Zij waren bezig met een woningproject in een waterzuiveringstoren, een enorme ronde trommel waarin vroeger het

rioolwater werd gezuiverd. “Je hebt nog nooit zo’n lelijk gebouw gezien! Het lag in een nieuwbouwwijk in Slotervaart en iedereen wilde het slopen. Behalve die twee architecten. Zij hadden een schitterend plan bedacht om het gebouw te behouden door er appartementen in te maken. Dat is gelukt en het is beeldschoon geworden. Iedereen die er nu langs fietst realiseert zich hoe knap dat gedaan is. Dan woon je ineens niet meer in een willekeurige Vinexwijk. Iedereen gaat met bezoekende familie of vrienden even kijken naar die trommel. De kracht van dat project is dat het voor eeuwen fixeert wat de geschiedenis van die plek is geweest. Dat is de werking van architectuur, van kunst. Je doet iets met geschie-

De bedoeling is dat daar een boek en een tentoonstelling van komen. Hij heeft er vouchers voor gekregen. Het project is net begonnen, maar er gaat nu al grote inspiratie van uit. Ik garandeer je, dat wordt een geweldig boek.”

VOUCHERS

Het systeem van de vouchers is binnen de wijkaanpak bedacht zodat buurtbewoners financiering kunnen aanvragen bij de gemeente, bijvoorbeeld voor een speelplaats, een sportactiviteit of een festival in de wijk. De gedachte is dat bewoners zelf het beste weten wat het hardst nodig is. Komt kunst op deze manier wel genoeg aan bod? Onbekend maakt immers onbemind. Van der Laan: “De bewoners mogen zelf kiezen en dat leidt niet altijd tot culturele projecten. Je zult moeten zorgen dat men weet wat er te kiezen valt. Dat kunst en cultuur ook op het menu staan. Dat moet je uitventen en allerlei clubs en landelijke allianties doen dat al volop, vaak ook met subsidie. Ik heb geen cijfers, maar mijn stellige indruk is dat het aantal projecten flink groeit. Al die voorbeelden gaan als een lopend vuurtje. Bovendien, in elke wijk vraagt men zich af: wat zijn onze sterke en zwakke kanten? Vaak komen ze dan uit bij cultuur. In Arnhem is een modeacademie en in de wijk Klarendal zitten dan ineens tien of twintig kleine modebedrijven. Van oudsher is dat een prachtige wijk met bijzondere architectuur en behoorlijk veel groen, maar er is ook armoede en criminaliteit, daarom zit deze nu nog bij die veertig wijken. Maar ik verzeker je, over vijf jaar is dat een van de hipste wijken van Nederland.”

Ook in Rotterdam zag Van der Laan hoe een straat de verloedering te boven kwam door aan te haken bij de bestaande cultuur. “De Zwaanshals was verworpen tot een plek voor junks en criminaliteit. Ze zijn daar gaan nadenken over een nieuwe branding en kwamen op twee din-

“Het is niet zo dat kunst hier tegen de stroom in moet roeien”

denis, met identiteit, met verbeelding. Je laat zien dat er meer onder de zon is dan werken en wonen.” Daarnaast wijst Van der Laan erop dat zijn ministerie samen met OCW een speciaal potje heeft voor het behoud van dit soort waardevolle gebouwen in de wijken. In dat potje zit 8 miljoen, elk ministerie betaalt de helft. “En er zijn meer van zulke regelingen”, zegt hij. Het voorbeeld van de waterzuiveringstoren komt niet uit de lucht vallen, want Van der Laan heeft iets met architectuur en geschiedenis. “In een Rotterdamse wijk waar de Jaminfabrieken hebben gestaan, gaat een van de buurtbewoners de geschiedenis van Jamin in de wijk in kaart brengen. Dat leeft nog steeds enorm bij buurtbewoners die er gewerkt hebben. Vaak hebben ze nog foto’s uit die tijd en dat brengt allerlei herinneringen naar boven.

gen: het ene was de eetcultuur. Niet alleen restaurants maar ook winkels die alles verkopen wat met eten te maken heeft. En als tweede: sieraden en mode. Ik heb daar gegeten bij iemand die drie maanden daarvoor nog in de WAO zat maar fantastisch kan koken en na een cursus ondernemen voor zichzelf is begonnen. Andere buurtbewoners kwamen vragen waarom de minister niet ook naar hun mode en sieraden kwam kijken! Dat heb ik gedaan. Geweldig hoe trots de mensen zijn op hun straat. Je kunt het dus ook winnen!”

CREATIEVE BEDRIJVEN

Van der Laan wijst op het belang van creatieve bedrijven voor de wijk-economie. “Beginnende creatieven hoeven geen chique omgeving. Die zoeken goedkope huisvesting, betaalbare ateliers. Dat wordt in die wijken gericht mogelijk gemaakt, vaak in slimme combinaties. In Amsterdam bezocht ik Beehive, geen gewoon bedrijfsverzamelgebouw maar een plek waar creatieve bedrijven zitten tegen een lage huur. Op voorwaarde dat ze een dag in de maand besteden aan activiteiten met buurtbewoners. Een groot succes en iets dat ook elders toegepast kan worden.”

Gaandeweg wordt Van der Laan steeds enthousiaster. Het is duidelijk dat hier zijn hart ligt. “Wat dat betreft ben ik een sociaaldemocraat. De gedachte dat kunst en cultuur iets wezenlijks toevoegen is natuurlijk zo oud als de sociaaldemocratie zelf.” En het hoeven niet altijd spraakmakende projecten te zijn. “In Eindhoven was ik op bezoek bij een WAO-er die gitaar speelt en in de wijk zijn eigen muziekwinkeltje is begonnen. Hij verkoopt gitaren en geeft les aan kinderen uit de buurt. Heel kleinschalig, iets op microniveau waar je geen regelingen voor ontwerpt. Maar wel belangrijk dat het gebeurt. In Rotterdam ontmoette ik Peter Klein Gunnewiek, een vrolijke theatermaker die iedere maand open toneelvoorstellingen houdt waar de mensen zelf aan mee mogen doen. Ze spelen dan een fictief hotel na. De enige voorwaarde die hij stelt is dat mensen eerlijk zijn. Heel mooi om te zien dat de bewoners elkaar zo leren kennen.”

LEEFBAROMETER

Theater, fotografie, mode, architectuur, hij heeft een breed scala genoemd. Hij weet dat bewoners hun buurt daardoor meer gaan waarderen. Kunst en cultuur geven een wijk

**MINISTER
EBERHARD VAN DER LAAN**

Eberhard van der Laan (1955) is sinds november 2008 minister voor Wonen, Wijken en Integratie. Tot dat moment werkte hij als advocaat in Amsterdam. Hij is medeoprichter en was tot zijn benoeming partner van advocatenkantoor Kennedy Van der Laan. Vanaf 1990 was hij tevens gemeenteraadslid voor de PvdA in Amsterdam en van 1994 tot 1998 fractievoorzitter. Daarna was hij bestuurslid van het Verzetsmuseum, Kunststichting De Appel, De Groene Amsterdammer, Het Parool, Kindercircus Elleboog en lid van de raad van toezicht van de Publieke Omroep.

letterlijk en figuurlijk meer waarde. Toch vind je die twee begrippen nergens in de ministeriële nota’s. Ook in de Leefbarometer, een instrument om de leefbaarheid in de wijken te meten, kom je wel woorden als veiligheid en groenvoorziening tegen, maar nergens kunst en cultuur. Hoe zit dat? Van der Laan: “Misschien praten we er als ministerie inderdaad niet voldoende over. We weten dat kunst cruciaal is maar misschien communiceren we het niet genoeg. Dat lijkt me een punt van aandacht. Want ik denk dat we dit soort projecten kunnen bevorderen door er meer over te praten!” En zijn boodschap voor kunstenaars? “Kunstenaars zijn ongelooflijk welkom in deze buurten. Wat voor kunstvorm het ook is. Ik ben geen kunstkenner – en ik zeg dit hoewel ik twintig jaar met een kunstenaar heb gewoond – maar ik hoor wel eens discussies over l’art pour l’art en of iets nu wel of geen kunst is. Maar in dergelijke discussies hoef je je helemaal niet te begeven. Want in alle gevallen raakt het mensen dat er buiten de gewone gang van zaken iets gebeurt dat hen verrast, dat hen inspireert. Je hoeft mensen niet te vertellen hoe wezenlijk kunst is. Dat voelen ze zelf heel goed aan.”

“Het is kunst, maar andere kunst”

Eugène van Erven is een pionier. Hij deed al onderzoek naar community art toen de term nog moest worden uitgevonden. De afgelopen vijftig jaar bezocht hij projecten over de hele aardbol en publiceerde de nodige boeken. Hij kent kunstenaars en collectieven van Peru tot de Filippijnen en van Sydney tot Sigoti, een klein dorpje in Kenia. Hij is docent en onderzoeker aan de Universiteit van Utrecht en het Community Arts Lab. Daarnaast is hij artistiek leider van het International Community Arts Festival 2011 in Rotterdam.

DOOR JOS VAN DE HATERD

Kunst maken met buurtbewoners of hangjongeren. Tien jaar geleden bestond het nauwelijks. Je had het Stut Theater in Utrecht, het Rotterdams Wijktheater en nog een handjevol kunstenaars. Erkenning kregen ze mondjesmaat. De kunstwereld vond het geen kunst. De politiek had er geen oog voor. De subsidiënten vonden het niet passen in hun fonds. Maar de tijden zijn veranderd. Sinds een jaar of vijf kijkt niemand meer op van kunstenaars die met ‘andere’ publieksgroepen werken. Het aantal wijkprojecten is explosief gegroeid. Je vindt kunstenaars in achterstandswijken en bij nieuwbouw. Kunst kan een belangrijke rol spelen in sociale veranderingsprocessen, zeggen velen, en in toenemende mate wordt dat ook wetenschappelijk onderzocht. Steeds meer kunstenaars vinden dit een aantrekkelijk vakgebied om in te werken. Vijf jaar terug wisten ze nauwelijks iets van elkaar, maar door uitwisseling, studiedagen en publicaties is er meer samenhang gekomen. “Community art is hard op weg een serieuze sector te worden”, zegt Eugène van Erven. In Nederland kent hij vanuit Community Art Lab ongeveer 75 projecten. Maar het werkelijke aantal ligt volgens hem veel hoger en zal alleen maar groeien. Want naast de grote steden zijn ook kleinere gemeenten als Uden en Cuyk beleid aan het formuleren en fondsen aan het reserveren. “Iedere

gemeente is bezig met community art.” Hij gebruikt het uit Engeland overgewaaid begrip zonder reserve. “Ik ken geen andere term die de lading dekt.” Maar wat is community art nu precies? Hoe ziet het werkveld er uit? Waar zitten de knelpunten? En wat vraagt het van kunstenaars?

Wat versta je onder community art?

Community art is een bijzondere manier van kunst maken. Op alle continenten en in alle soorten samenlevingen heb ik kunstenaars ontmoet die als community artist werken. In rijke en arme landen, in democratische staten en onder dictaturen. Overal vind je deze manier van kunst maken. De gemeenschappelijke noemer is dat professionele kunstenaars samenwerken met mensen die gewoonlijk niet met kunst in aanraking komen. Samen met die mensen maken zij een theater- of dansvoorstelling, muziek of beeldende kunst. Wat betreft het eindproduct kom je alle kunstvormen tegen. Achter community art zit meestal een sociale doelstelling. Men wil mensen een stem geven, bijdragen aan hun emancipatie, hun sociale ontwikkeling. Kunst wordt daarvoor ingezet. Essentieel is dat mensen in dat proces van kunst maken iets van zichzelf kwijt kunnen en dat zij iets van zichzelf terugvinden in het eindproduct. Identificatie en participatie, dat zijn twee belangrijke aspecten.

Hoe ziet het werkgebied er in Nederland uit?

Heel divers en heel complex. Je hebt nomadische kunstenaars die van project naar project hoppen. Maar ook kunstenaars die zich permanent in een wijk vestigen en daar aan de slag gaan, hun atelier openstellen. Weer anderen werken intensief samen met een basisschool of een buurthuis. Bij het ene project ligt sterk de nadruk op het artistieke niveau, bij het andere draait alles om het proces. En tot slot heb je te maken met een groot aantal betrokken partijen, waaronder instellingen op het gebied van kunst, welzijn en educatie. En natuurlijk woningcorporaties en de gemeentelijke overheid. Dat maakt het tot een ongelooflijk complex werkveld.

Je noemt community art een specifieke manier van kunst maken. Zo bakten je het scherp af van reguliere kunst. Waarom zo scherp? Omdat community art iets heel anders is dan wanneer je met regulier kunstenaars naar de wijken gaat. Als het Rotterdams Philharmonisch Orkest op het Zuidplein gaat spelen, levert dat prachtige ervaringen op met grote maatschappelijke waarde. Dat valt onder de noemer ‘een nieuw publiek aanboren voor een bestaand kunstenaarsaanbod’. Community art is iets anders. Dat is geen reguliere kunst die ‘wijkfähig’ is gemaakt, maar

nieuwe, oorspronkelijke kunst die gemaakt is in samenwerking met mensen voor wie dat betekenis heeft. Dat is een belangrijk verschil.

Hoe komt dat verschil tot uiting in het kunstwerk?

Het reguliere kunstenaarsaanbod is in het algemeen bestemd voor de middenklasse, voor hoger opgeleiden. Publieksgroepen als vmbo-jongeren of immigrantenvrouwen herkennen zich daar totaal niet in. In het bestaande theaterrepertoire zitten nauwelijks personages waar zij zich mee kunnen identificeren. Ook de esthetiek, de taal, de gebaren, de humor, de hele manier waarop men in de wereld staat is middle class. Andere publieksgroepen vragen om een andere esthetiek, andere taal, andere codes. Dat is een groot onderscheid met het reguliere kunstenaarsaanbod. Van de kunstenaar vraagt dat ook een andere, meer dienstbare houding dan bij het maken van autonome kunst.

Maar juist geëngageerde kunstenaars willen grenzen doorbreken, verontrustende kunst maken. Zij hebben niet zo veel op met identificatie en herkenbare verhalen. Is community art niet gewoon ouderwets?

Dat idee leeft inderdaad binnen de mainstream kunstwereld. Collectief gemaakte kunst zou amateuristisch en conservatief zijn, terwijl de kwaliteit van geëngageerde autonome kunst veel beter zou zijn. Ik herken dat niet zo. Ik voel mij meer thuis bij wat de Amerikaan Grant Kester beoogt. Die laat zien dat het doorbreken van grenzen niet is voorbehouden aan autonome kunstenaars. Ook collectief gemaakte kunst doet dat. Hij keert het zelfs om door te stellen dat de meest innovatieve kunst op dit moment gemaakt wordt buiten de

gevestigde galeries en theaters.

Wat is de kracht van community art?

Bij community art is het maken van kunst de gemeenschappelijke factor. Dat brengt mensen samen in een proces waarin een ‘dialogische ruimte’ ontstaat, zoals Grant Kester dat noemt, een begrip dat hij ontleent aan de Duitse filosoof en socioloog Jürgen Habermas. In het ontstaan van die ruimte ligt de betekenis van deze kunst. Mensen gaan een dialoog aan. Zij ontmoeten elkaar met erkenning van de verschillen die er tussen hen zijn. Om dat proces gaat het, om die dialogische ruimte. Dat is de kunst. Daar gebeuren magische dingen!

Daar ligt ook de betekenis voor sociale cohesie, voor empowerment?

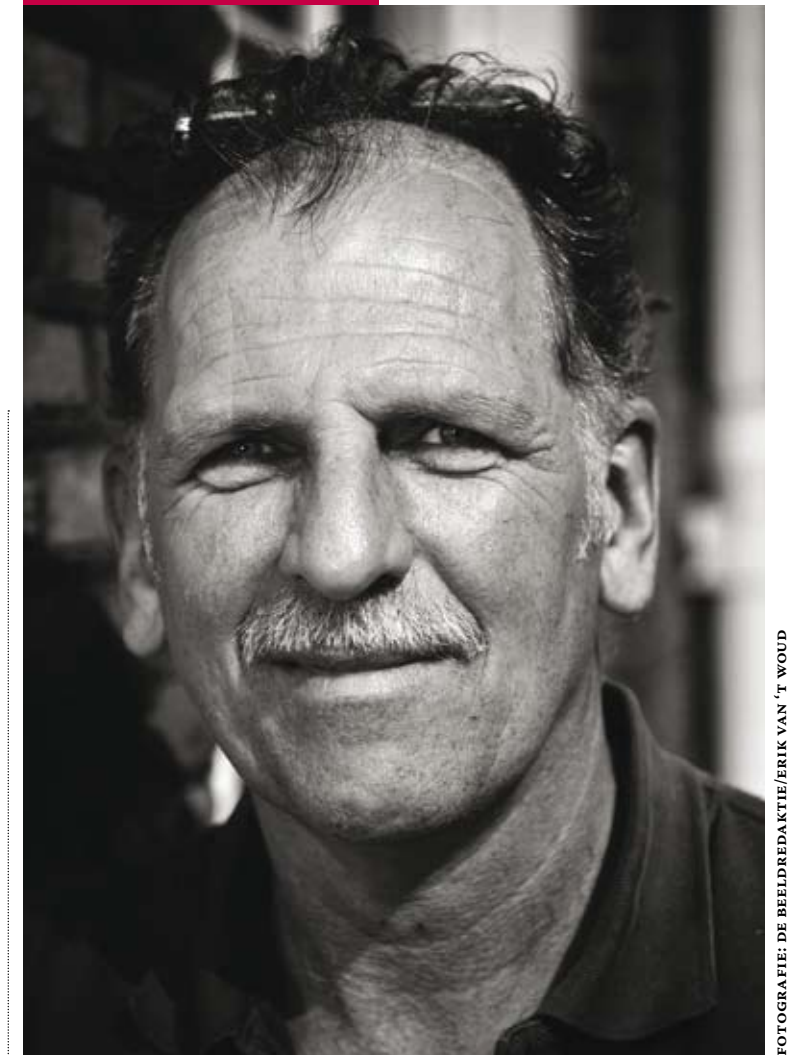
Zeker. Als je veel van deze processen gevolgd hebt, dan weet je dat com-

“Andere publieksgroepen vragen om een andere esthetiek, andere taal, andere codes”

munity art mensen sterker maakt. Dat het bijdraagt aan wederzijds begrip. Dat mensen elkaar leren kennen, zonder de verschillen te verdoezelen.

Mag je kunst zomaar inzetten voor allerlei sociale doelstellingen?

Waarom niet? Daar zijn we in Nederland veel te bang voor. Er heerst hier een taboe op het instrumentaliseren van kunst. In de Angelsaksische

FOTOGRAFIE: DE BEELDREDAKTIE/ERIK VAN 'T WOUDE

landen is die discussie veel minder verkrampt. In Engeland zeggen kunstenaars gewoon: wij werken met doelgroepen. Kunst met buurtbewoners, met gevangenen of met vluchtelingen valt daar onder toegepaste kunst. Of kijk naar Vlaanderen. Daar hebben ze een speciaal potje voor sociaal-artistiek werk. En die projecten worden echt niet beoordeeld met de kwaliteitscriteria voor conventionele kunst! Zij moeten vooral aantonen dat ze een kwalitatief goed proces neerzetten.

Alles draait om dat proces, maar hoe kun je dat beoordelen?

Je moet projecten vanaf het allereerste begin heel goed documenteren. Dat is een harde voorwaarde om iets zinnigs te zeggen over een project, ongeacht of je het bekijkt als kunstwerk of als sociale interventie. Wat mij betreft mag goede documentatie altijd ingebouwd worden als voorwaarde bij nieuwe projecten.

“Ook collectief gemaakte kunst kan grenzen doorbreken”

Is community art de zoveelste hype?

Dat zou je kunnen denken in Nederland vanwege de huidige aandacht voor krachtwijken of prachtwijken of hoe ze ook heten. Maar kijk je wat verder, dan zie je grote continuïteit. Je kunt community art in verband brengen met eeuwenoude volkskunst en volkstheater, al maak je het dan wel erg breed. Zelf heb ik vooral de laatste vijftig jaar onderzocht. In Afrika kun je dan rechtstreekse lijnen traceren van deze kunst naar het proces van dekolonisatie. In Zuid-Amerika en Azië is community art vaak ontstaan onder dictatoriale regimes, vanuit grote sociale en revolutionaire bewegingen. In westerse landen is er aan de ene kant een duidelijke link met antiautoritaire en politieke bewegingen. Denk aan het politieke volkstheater van Dario Fo of in Nederland het vormings-toneel. Groepen als Stut Theater en het Rotterdams Wijktheater werken in die traditie. Daarnaast ontwikkelde zich een kunst die de openbare ruimte ging opzoeken en met happenings en grootschalige spektakels de bestaande conventies doorbrak. Dogtroep is daar een exponent van. In die traditie staan kunstenaars als Titia Bouwmeester, Jos Zandvliet en het Fort van de Verbeelding. De kunst zelf is dus bepaald geen hype.

Welke knelpunten zie je in Nederland?

De inzet van kunst in de wijken gaat gepaard met nogal hooggespannen verwachtingen. ‘Doe maar een kunstenaar, dan komt het wel goed’. Maar zo werkt het natuurlijk niet. Onder het label community art vallen activiteiten die nauwelijks te vergelijken zijn. Buurtbewoners, daklo-

zen of mensen met een handicap zijn totaal verschillende doelgroepen. En het maakt nogal wat uit of je op een grassroots manier werkt zoals Stut Theater, waarbij een voorstelling organisch ontstaat in een langdurig proces vanuit de ervaringen die de mensen zelf inbrengen, of dat je te maken hebt met een professioneel kunstenaar die zich eenmalig laat inspireren door buurtbewoners. Dat kan allebei waardevol zijn, maar je moet wel onderscheid maken als je sociale doelstellingen beoogt.

Wat is je advies aan beleidsmakers?

Ik pleit voor realisme. Ik hoop dat beleidsmakers en fondsen zich meer als partners gaan opstellen. Dat zij meer begrip krijgen voor wat community art is en wat je er wel en niet mee kunt bereiken. Deze kunst kan

“Identificatie en participatie zijn twee belangrijke aspecten”

bijdragen aan sociale cohesie en mensen ervaringen meegeven waar ze de rest van hun leven iets aan hebben. Maar de verwachtingen moeten wel realistisch blijven.

Beleidsmakers en subsidiegevers willen weten of het geld goed besteed is. Hoe toon je dat aan?

Dan kom ik terug op die documentatie. Je zult moeten kijken naar het voortraject. Ik denk dat je kunt

meten wat daar gebeurt. Door erbij te zijn, te zien wat er gebeurt. Die processen kun je beschrijven. Vastleggen hoe deze kunst gemaakt wordt. Een kunstenaar kan dat niet zelf doen. Dat zal een geschoold iemand moeten zijn, een CMV'er bijvoorbeeld.

Wat vind je van grootschalig onderzoek, zoals van TNO rond het project Jalan Jalan in de Amsterdamse Indische Buurt?

Natuurlijk kun je proberen om de verbeterde leefbaarheid te meten door middel van buurtquêtes, zoals TNO heeft gedaan. Dat kan nuttige gegevens opleveren. Maar wetenschappelijk zul je de relatie tussen een kunstproject en verbeterde leefomstandigheden nooit hard kunnen maken. Daarvoor zijn er te veel externe factoren. Zo'n grootschalig onderzoek heeft zin, maar alleen als je ook het proces vastlegt en interviews met deelnemers houdt. Dat levert samen de complexe informatie op die je nodig hebt.

Werken die sociale doelstellingen en die noodzaak om bewijslast te verzamelen beperkend voor de kunstenaar?

Van een kunstenaar mag je nooit verwachten dat hij bij elke artistieke beslissing de sociale consequenties gaat wegen. Dan zou de hele spontaneiteit verloren gaan. Bij community art ga je als kunstenaar met een groep mensen een onvoorspelbaar avontuur aan. Doe je dat zorgvuldig, dan ontstaat er iets moois. Dat weet je. De ervaringen die mensen daar opdoen, hebben een positieve waarde. Ook dat weet je. Maar meer weet je bij aanvang niet. En zo hoort het ook.

Wat hebben kunstenaars in dit vakgebied nog te leren?

In Nederland houdt men nogal sterk vast aan de autonomie van de

kunstenaar, terwijl het bij community art toch om collectief gemaakte kunst gaat. Kunstenaars zouden daar wat losser in mogen staan. Verder zouden ze beter kunnen leren omgaan met het krachtenveld waarin deze projecten zich afspeelen. Titia Bouwmeester van het Vijfde Kwartier in Haarlem (zie pagina 22) vind ik een goed voorbeeld. Zij is niet alleen kunstenaar, maar ook projectleider. Zij communiceert met alle partijen, zorgt dat zij in het project worden gezogen als partner en zich niet opstellen als anonieme donor. Een belangrijke rol voor community artists!

Moet er een apart fonds komen voor community art?

Voor een nieuw fonds pleiten is te makkelijk. Wel vind ik dat de bestaande cultuurfondsen opengesteld moeten worden voor deze nieuwe sector. Vooral projecten die meer de nadruk leggen op een kwalitatief hoogwaardig proces dan op een kwalitatief hoogwaardig eindproduct, verdienen een stimulans. Wel is er nu het Fonds voor Cultuurparticipatie (zie kader). Dit fonds is sinds begin 2009 operationeel.

Ga je met die nadruk op het proces niet voorbij aan de kracht van kunstenaars om op een technisch en artistiek verantwoorde manier te verbeelden wat mensen beweegt?

Ik ga niet voorbij aan die kracht maar constateer dat het toch de verbeelding van de kunstenaar is. Ik denk dat je mensen in staat moet stellen op een subtiele en genuanceerde manier te werken aan hun eigen beeldvorming. De kunstenaar hoeft daarin niet per se leidend te zijn. Bij collectieve kunst kunnen mensen zelf aan het woord komen, zelf verbeelden. Dat vind ik belangrijk, dat heeft voor mij ook te maken met culturele democratie. Iedereen heeft recht op zijn eigen beeldvorming!

Fonds voor Cultuurparticipatie

WAT Het Fonds voor Cultuurparticipatie bevordert cultuurparticipatie, in het bijzonder het zelf beoefenen van kunst en cultuur. Enerzijds doet het fonds dit via een regeling met provincies en gemeenten alsmede subsidieregelingen voor instellingen. Anderzijds stimuleert het fonds debat, initieert het onderzoek en zorgt het voor kennisdeling op het gebied van cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur. Daarbij is er in het bijzonder aandacht voor community arts en urban culture.

DOOR WIE Het Fonds voor Cultuurparticipatie werkt samen met het rijk, gemeenten en provincies en andere betrokkenen op het gebied van cultuureducatie, amateurkunst, volkscultuur en cultuurparticipatie, zoals brancheverenigingen, sectorinstituten, belangenverenigingen en kennis- en onderzoeksinstellingen.

VOOR WIE Alle inwoners van het Koninkrijk der Nederland. Daarbij is extra aandacht voor jongeren.

HOE Instellingen kunnen het hele jaar door aanvragen indienen op het gebied van amateurkunst, cultuureducatie en volkscultuur. Het fonds beoordeelt deze aanvragen en keert rechtstreeks de subsidie uit. Bij de beoordeling kijkt het fonds bijvoorbeeld of het om een project met een landelijke uitstraling gaat. Dat kan een project zijn dat op meerdere plekken in Nederland plaatsvindt of een project dat zo uniek is dat het een voorbeeldproject is dat in andere delen van het land kan worden gevolgd. Een ander criterium is kwaliteit. Daaronder verstaat het fonds zeggingskracht, oorspronkelijkheid en vakmanschap. Voor meer informa-

tie over de beoordeling en criteria kunt u terecht op www.cultuurparticipatie.nl. Daarnaast hebben provincies en gemeenten aanvragen ingediend voor een periode van vier jaar. Het fonds beoordeelt de aanvragen en het Ministerie van Binnenlandse Zaken keert de bedragen uit. Gedurende de looptijd van de regeling denkt het fonds mee over ontwikkelrichtingen en legt waar mogelijk verbanden tussen deelnemende provincies en gemeenten. Het fonds heeft medio maart 2009 zijn beleidsplan uitgebracht.

WAAROM Het Fonds voor Cultuurparticipatie wil zoveel mogelijk mensen, te beginnen bij jongeren, actief in aanraking brengen met kunst en cultuur.

SINDS Het fonds is in 2008 opgericht en is sinds 1 januari 2009 operationeel.

BEREIK Met de regelingen op het gebied van cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur wil het Fonds voor Cultuurparticipatie vooral instellingen bereiken met projectaanvragen van landelijk belang. Daarnaast nemen 12 provincies en 35 gemeenten deel.

GELD Het Fonds voor Cultuurparticipatie heeft voor het geheel aan regelingen circa € 25 mln beschikbaar in 2009 en jaarlijks circa € 31 mln vanaf 2010 en verder. Van dat bedrag is circa € 14 miljoen beschikbaar voor gemeenten en provincies, die de bijdrage van het fonds op hun beurt weer matchen met een gelijk bedrag.

Meer weten:
www.cultuurparticipatie.nl

Prettig omgaan met het ruwe en het rauwe

Wat kunnen kunst en cultuur betekenen in een achterstandswijk? Anno 2009 moet je dan niet denken aan een eenvoudige muurschildering, maar ook niet aan Kabouter Buttplug-achtige monumenten waar niemand blij mee is. "Het is zoeken naar een nieuwe esthetiek, naar kunstenaars die in staat zijn signalen uit hun omgeving op te vangen en hun talenten inzetten om mensen een beetje gelukkiger te maken."

DOOR MARIETTE HUISJES

Dominic Schrijer, wethouder Werk, Sociale Zaken en Grotestedenbeleid Rotterdam

Het was alsof het in de lucht hing, een paar jaar geleden: het dagende besef dat kunst kan bijdragen aan een duurzaam herstel van probleemwijken. In dezelfde tijd dat Jan Brouwer en Maren Thomsen op verzoek van het ministerie van OCW met adviezen van die strekking (zie kader) kwamen, ontstond in de gemeenteraad van Rotterdam het idee dat een opknappplan voor een wijk veel meer kans van slagen heeft als daarin ook kunst en cultuur worden opgenomen. Wethouder Dominic Schrijer van Werk, Sociale Zaken en Grotestedenbeleid was een van degenen die zich daar sterk voor maakte. Wat bewoog hem?

"Kunstenaars hebben een prettige verhouding met het ruwe en het rauwe in wijken met achterstanden", vat de wethouder zijn motieven samen. "Voor hen zijn dit soort wijken aantrekkelijk. Niet alleen omdat je er goedkoop kunt wonen en werken, maar ook omdat

er voldoende mentale ruimte is. Het zit er nog niet potdicht met gevestigde kunstenaars, galeries en conventies waar jij je als opkomend talent maar naar hebt te voegen. Je kunt er lekker pionieren en je eigen dingen opzetten. Blijkbaar wordt dat gewaardeerd, want plekken als Charlois in Rotterdam-Zuid hebben een aanzuigende werking op creatievelingen. Uit de stad en de wijde omgeving. Voor de bewoners is hun aanwezigheid heel verfrissend. Je ziet ze positief verbaasd reageren als kunstenaars enthousiast zijn over hun wijk. Eerst hebben ze jarenlang gehoord dat het zo'n gribusbende is bij hen in de straat en dan komt er zo'n artistiek type die daar doorheen kijkt en het helemaal geen gribusbende vindt. Sterker nog, die zegt: 'Ik ga het samen met jullie mooier maken'."

Dat laatste is precies wat Schrijer beoogt. "Als gemeente geven wij graag kansen en opdrachten aan kunstenaars, maar we verwachten wel dat ze iets doen met de wijk. Meestal

gaat dat overigens vanzelf; kunstenaars zijn nieuwsgierig naar wat er in hun omgeving gebeurt en voelen zich betrokken. Dat resulteert al snel in nieuwe zitjes, vrolijke bloembakken en kleine en grote projecten waarin ze samen met bewoners de wijk mooier en beter maken."

FACT OP ZUID

De voorspraak van Schrijer en zijn voormalig collega-wethouder Orhan Kaya in de Rotterdamse gemeenteraad leidde ertoe dat kunst en cultuur een belangrijke rol kregen toebedeeld in het zogeheten 'Pact op Zuid'. Dit is een ambitieus investeringsprogramma waarin woningcorporaties, stadsdelen en het centrale gemeentebestuur samen optrekken om Rotterdam ten zuiden van de Maas tot een prettiger woonomgeving te maken. Het gebied, met deelgemeenten als Charlois, Feijenoord en IJsselmonde, kampt met ernstige achterstanden in opleiding, inkomen en veiligheid. Pact op Zuid begon in 2006 en duurt tot 2016. Dan moet de

tevredenheid van de bewoners zijn gestegen en het aantal mensen dat vertrekt zodra ze het zich kunnen permitteren zijn gedaald. Om dit te bereiken wordt door woningbouwcorporaties, gemeente en deelgemeenten tot 2016 meer dan een miljard euro uitgetrokken bovenop de reguliere budgetten. Kunstenaars krijgen bij Pact op Zuid de rol van pioniers toebedeeld, die vooroplopen om de potentie van de buurten verder te ontwikkelen. Bijvoorbeeld doordat ze met hun aanwezigheid als groep vestigingsplekken voor andere creatieve ondernemers interessant maken. Maar ook doordat ze meedenken over en meewerken aan oplossingen voor de wijk.

Projectleider kunst en cultuur Herman van Wamelen ziet een open blik en een eigen soort hardnekkigheid als de belangrijkste kracht van kunstenaars. "Hiermee komen ze soms verder dan welzijnswerkers die tegen grenzen oplopen. De welzijnswerkers zien dat ook, ze zien dat kunstenaars een vrijheid van opereren hebben die ze zelf beroepshalve missen. Daarom durven ze kunstenaars steeds vaker bij hun werk te betrekken."

Van Wamelen is op zoek naar een nieuw type kunstenaar, die in staat is zich dienstbaar op te stellen zonder zijn talent te verkwanzelen. "We weten nu wel dat community art meer moet zijn dan een muurschildering. Het is zoeken naar een nieuwe esthetiek voor projecten die tot stand komen in samenspraak tussen kunstenaars en wijkbewoners. Rotterdam-Zuid is daarvoor een ideaal laboratorium. Ik ben ervan overtuigd dat hoe beter een kunstenaar is, hoe meer hij in staat is zich te laten inspireren door zijn omgeving en zijn kunstenaarschap in te zetten om mensen een beetje gelukkiger te maken."

CODE GROEN

Dat kunstenaars soms in staat zijn een proces vlot te trekken, is ook de ervaring van José Kablau van woningcorporatie De Goede Woning in Apeldoorn. Vijf woningcorporaties uit die plaats hadden vorig jaar besloten aan te haken bij de Triënnale over landschapsarchitectuur. Samen met gemeente en welzijnswerk wilden zij de Triënnale aangrijpen om de saamhorigheid in de wijken te bevorderen. Maar hoe? "In het begin

Code Groen

Kunst als waardemaker, de analyse van Brouwer en Thomsen

Zo'n twee jaar geleden, toen het nieuwe kabinet-Balkenende IV enthousiast de mouwen opstroopte om de Nederlandse wijken met de meeste achterstanden en problemen tot prachtwijken te maken, brachten Jan Brouwer en Maren Thomsen van het Delftse ABF Research op verzoek van het ministerie van OCW een advies uit over de rol die kunst en cultuur hierbij zouden kunnen spelen. De analyse bevat onder andere de volgende constatering: Kunst en cultuur zijn 'waardemakers'. Wijken met veel kunst en cultuur hebben een veel hogere vastgoedwaarde dan vergelijkbare andere wijken. Kunst en cultuur zijn trekkers van stedelijke vernieuwing. Wijken met veel kunst

en cultuur herstellen zich sneller dan vergelijkbare andere wijken. In probleemwijken is het aantal culturele voorzieningen veel lager dan in andere wijken en is er vrijwel geen werkgelegenheid in kunst en cultuur. Creatieve milieus floreren in gebieden met geschikt, betaalbaar vastgoed. In de veertig 'officiële' achterstandswijken zou het aantal creatieve milieus kunnen verdrievoudigen. De creatieve milieus van vandaag zijn de bedrijfsterreinen van de toekomst.

- Aanbevelingen van de onderzoeker over hoe kunst en cultuur kunnen worden ingezet om slechte wijken duurzaam te verbeteren:
- Verschaf wijken een identiteit door ze te voorzien van herkenbare

iconen. Dat kunnen gerestaureerde of nieuwe gebouwen zijn, parken, pleinen of kunstobjecten.

- Stel cultuurhuizen in om de sociale ontwikkeling van een wijk te bevorderen. Dat kunnen brede scholen zijn, kunstopleidingen, plekken waar cursussen voor amateurs worden gegeven, et cetera.
- Biedt probleemwijken de kans om creatieve wijken te worden, door ruimte te scheppen voor creatieve industrie. Dit kan bijvoorbeeld door industrieel erfgoed te verbouwen of openbare gebouwen beschikbaar te stellen aan creatieve ondernemers.
- Maak cultuur een vast onderdeel van plan- en besluitvorming: culturele planologie.

“Als woonconsulent ben je misschien te vastgeroest in bestaande patronen”

FOTOGRAFIE: DE BEELDREDAKTIE/STUDIO KASTERMANS

José Kablau van Woningcorporatie De Goede Woning

was er alleen een zak met geld”, zegt Kablau. Het was kunstenaar Françoise Braun die met een idee kwam waar iedereen direct enthousiast over was: Code Groen. Onder deze naam voerden zo’n dertig kunstenaars afgelopen zomer projecten uit in heel Apeldoorn, die op originele wijze het groen in de stad zichtbaar maakten. “Het was een leuk en mooi project”, zegt Kablau achteraf, “al viel de ‘participatiebehoefte’ van de bewoners helaas wat tegen.” De bijdrage van kunstenaars vond ze een aangename verrassing. “Als woonconsulent of als welzijnswerker zijn we misschien te veel vastgeroest in bestaande patronen. We dachten altijd dat we alles zelf moesten verzinnen, maar dat hoeft helemaal niet. Kunstenaars hebben ons fleurigheid gebracht. Hun ideeën waren soms heel simpel,

bijvoorbeeld het uitdelen van stekjes. Maar je moet er maar net op komen.” **MIRA KHO** Wordt het belang van kunst en cultuur als instrumenten om achterstanden in te lopen nog maar sinds kort breed onderschreven, sommigen zijn er al meer dan dertig jaar mee bezig. Mira Kho bijvoorbeeld. Zij begon in de jaren tachtig als directeur van een kunstinstelling in de Bijlmer en ontwikkelde in de daaropvolgende jaren culturele projecten voor onder andere de gemeenten Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. “Ik heb altijd de kracht van cultuur gezien”, aldus Kho. “Door theater, muziek of beeldende kunst kun je problemen blootleggen en onderwerpen op een heel andere manier bespreekbaar maken dan in een papieren beleidsstuk. Je kunt mensen

een stem geven die anders niet worden gehoord en de werkelijkheid net een beetje draaien, waardoor andere perspectieven zichtbaar worden. Heel lang heb ik mij met die aanpak een Don Quichot gevoeld. Ik ben blij dat het nu geen gevecht meer is.” Kho weet precies wat ze wil: die mensen bereiken die normaal gesproken niet zo makkelijk in aanraking komen met cultuur. “De wijken waar ze wonen zijn de haarvaten van de samenleving. Daarin wil ik diep doordringen.” Kho gebruikt cultuur om mensen bij elkaar te betrekken en te zorgen dat ze samen ergens voor gaan. “Werken aan de onderkant van de samenleving is niet altijd sexy of van het hoogste artistieke niveau. Maar mensen helpen hun creativiteit te ontwikkelen, zorgt dat ze ook bij keuzes in hun eigen leven creatiever en zelfredzamer worden,

nog los van het feit dat het heerlijk is wat schoonheidsbeleving met je doet. In Nederland wordt heel veel vóór mensen bedacht. Ze worden verzorgd en gesust. Ik geloof meer in empowerment en mensen uitnodigen om zich te engageren.” Kho mag dan geen Don Quichot meer zijn, ze blijft wel voor de troepen uit lopen. “Nu ben ik alweer druk aan het nadenken over de toekomst. Wat zal de economische crisis waar we nu in zitten over vijf jaar teweeggebracht hebben? Dé uitdaging voor sociale toepassingen van kunst en cultuur de komende tijd is te zorgen dat de nieuwe armen die nu ontstaan, deel blijven uitmaken van onze maatschappij. We zullen slimme plannen moeten verzinnen om die groep te versterken en ervoor te zorgen dat we elkaar in het publieke domein blijven ontmoeten.”

“Het is voor bewoners verfrissend te horen dat ze in een leuke buurt wonen, in plaats van in een gribusbende”

Mira Kho

FOTOGRAFIE: DE BEELDREDAKTIE/STUDIO KASTERMANS

Empowerment en bewustwording, projecten van Mira Kho

Mira Kho zet kunst en cultuur in om talent te ontwikkelen, ontmoetingen tot stand te brengen en gevoelige onderwerpen bespreekbaar te maken. Enkele projecten waarbij zij een drijvende kracht was:

ROOTS EN ROUTES
Programma voor talentscouting en talentontwikkeling dat inmiddels in verschillende Europese landen loopt
www.rootsnroutes.com

IMAGINE IC
Centrum voor de verbeelding van hedendaagse migratiegeschiedenis
www.imagineic.nl

ZONDER UITNODIGING... EEN REIS ALS GEEN ANDER
Interactieve theaterproductie in voormalig Rotterdams pakhuis Las Palmas, waarbij de bezoeker kon ervaren hoe het is om een vluchteling te zijn op zoek naar een thuisland; echte vluchtelingen speelden de rol van cipier en douanier.

MEDIAWIJSHEID IN WESTELIJKE TUINSTEDEN AMSTERDAM
Jeugd die vaak negatief in het nieuws komt, wordt zelf ‘bewapend’ met mediavaardigheden.

Verbinden, betrekken, beleven, kunst en cultuur in Pact op Zuid

Er is geen strak beleidskader dat de rol van kunst en cultuur bij het Rotterdamse Pact op Zuid definieert. Bewoners, kunstenaars en ondernemers mogen deze rol zelf invullen. Wel zijn er drie thema’s gekozen waarbinnen projecten moeten passen: erfgoed, creativiteit en openbare ruimte. Enkele spraakmakende projecten die nu al tot stand zijn gekomen:

ERFGOED
Hierbij gaat het erom de wijkbewoners bewust te maken van hun geschiedenis en hun identiteit te versterken. Het Rotterdams Historisch Museum onderzoekt de cultuur van de ongeveer 25.000 jongeren in Rotterdam-Zuid, met aandacht voor kleding, rapteksten en sociale gewoonten. Jongeren en creatieven maken samen vier keer

per jaar het magazine Roffa 5314. De verhalen van ouderen in de wijk zijn vastgelegd in het project Foto’s verhalen van Zuid en worden tentoongesteld.

CREATIVITEIT
Projecten in dit thema zijn erop gericht de aanwezige creativiteit en ondernemerszin in de wijk te mobiliseren. Kunstenaars en winkeliers in Oud-Charlois hebben samen een spaarpuntensysteem opgezet waarbij klanten kunnen sparen voor een kunstwerk. Het oude maar nu vervallen winkelgebied tussen Oud-Charlois en Feijenoord wordt nieuw leven ingeblazen door ruimte te scheppen voor zowel creatieve ondernemers als autonome kunstenaars. **OPENBARE RUIMTE**
Kunst in de openbare ruimte moet

ervoor zorgen dat Rotterdam-Zuid zich profileert als een interessante plek. Aan ontwerpers, kunstenaars en architecten zullen opdrachten worden verstrekt om de entrees tot Rotterdam-Zuid herkenbaarder te maken en meer allure te geven door er ‘iconen’ te plaatsen. Bewoners worden hierover van tevoren geraadpleegd. Zij geven aan behoefte te hebben aan ‘iets om trots op te zijn’. Er wordt geïnventariseerd hoe verschillende culturele knooppunten in de wijken door duidelijke routes fysiek met elkaar kunnen worden verbonden.

www.rotterdamzuid.nl

Kunst als regisseur van verandering

In Zaandam ligt het Vissershop, een kleine wijk uit 1914 met een hechte sociale structuur. Na 95 jaar is er maar één ding veranderd: de huizen. Deze zijn helemaal nieuw. Achter deze verandering schuilt twintig jaar weerstand, woede, wantrouwen en wanhoop van de bewoners. Maar ook de visies van de gemeentelijke Adviescommissie Beeldende Kunst, een woningcorporatie en de missie van een kunstenaar.

Begin jaren tachtig concludeerde de eigenaar, Woningcorporatie ZVH, dat de palen onder de woningen aan het rotten waren en ook nog eens te kort bleken te zijn, met als gevolg dat Vissershop langzaam wegzakte. Aanvankelijk

ling over de toepassing van beelden van kunst en cultuur bij de herstructurering van een wijk. "De bewoners van het Vissershop hadden behoefte aan een kunstobject met herinneringswaarde", zegt Miranka Stel, beleidsmedewerker bij de afdeling Cultuur van de gemeente Zaanstad. "De adviescommissie Beeldende Kunst was ervan overtuigd dat herstructureringsprocessen, zoals die van het Vissershop, integraal moeten worden aangepakt. Door beeldende kunst daarbij te betrekken, lukt dat vaak prima. Ida van der Lee reageerde op die oproep en zij paste met haar visie en aanpak goed bij het Vissershop."

De rol die kunstenaar Van der Lee in dit proces had, benoemt Stel als 'regisseur van de verandering'. "Bakens in onze leefomgeving verdwijnen soms heel snel. Mensen kunnen veranderingen maar in beperkte mate aan. Ik trof in het Vissershop een geëmotioneerde, opstandige gemeenschap aan. Op zo'n moment kan kunst vorm geven aan dergelijke emoties, kunst kan ze verbeelden."

BREEKBAAR

Al was de gemeente opdrachtgever, de woningcorporatie ZVH was als eigenaar van de wijk nauw betrokken bij de opdracht van Van der Lee. Ria Dirx van ZVH: "Toen de gemeente Ida van der Lee voordroeg voor een kunstproject dat het proces in het Vissershop zou gaan begeleiden, waren we bij ZVH wel enthousiast, maar ook afwachtend en voorzichtig.

Het contact met de bewoners was op dat moment nogal breekbaar. Van begin af aan waren de emoties heftig in het Vissershop; de voor- en tegenstanders van de nieuwbouw vlogen elkaar in de haren. We waren wel een beetje bang dat de komst van een kunstenaar deze emoties zou versterken."

ZVH hield, zeker in het begin, afstand tot het kunstproject en probeerde vooral op praktisch niveau te voldoen aan de verwachtingen van de bewoners. De corporatie voerde gesprekken over geld en voorwaarden en liet vijf architectenbureaus een ontwerp maken voor de nieuwbouw van het Vissershop. De bewoners staakten hun verzet onder de voorwaarde dat ze mochten meebeslissen over de herstructurering.

DRAAGBAAR

Twee jaar na de oproep presenteerde Van der Lee haar plan aan de bewoners: Sloophamer Schatkamer. Ze verwachtte een gesprek over het project, maar daar waren de bewoners blijkbaar nog niet aan toe. Het was niet eens duidelijk of de bewoners met Van der Lee door wilden gaan. Een halfjaar en enkele aanpassingen verder wilden de bewoners met haar door.

Drie fasen kende het plan. De eerste fase was een afscheidsritueel; de bewoners konden hun herinneringen aan de buurt achterlaten in een schatkist die gemaakt was van kenmerkende materialen uit de buurt. Van der Lee had deze materialen samen met de bewoners voor de sloop verzameld: raamkozijnen, brievenbussen, zuiltjes, schrootjes. De schatkist werd op een draagbaar door tien mannen uit de wijk naar het water van de Zaan gedragen. Vandaar ging de schatkist

FOTOGRAFIE: JEROEN BREEUWER

"Kunst kan vorm geven aan emoties, kunst kan ze verbeelden"

renoveerde ZVH de woningen. In 1997, na jaren van onderzoek en discussie, werd duidelijk dat de woningen alsnog gesloopt moesten worden. De bewoners waren na bijna twintig jaar verzet moegestreden, teleurgesteld; ze wilden hun oude wijk en hun burens niet opgeven. Ze stonden lijnrecht tegenover de woningcorporatie. ZVH had, net als alle woningcorporaties in Nederland, van de minister van Volkshuisvesting de opdracht gekregen om de leefbaarheid en sociale cohesie in de wijken te bevorderen. Kortom, geen eenvoudige situatie!

VERBEELDING REGISSEREN

Het is in deze situatie dat de Adviescommissie Beeldende Kunst van de gemeente Zaanstad in 2000 een oproep plaatste voor een kunstenaar die 'bijdraagt aan de visieontwikke-

op sleepboten over de Zaan naar het Zaan Museum. Tijdens de tocht werden vissers- en heimweeliederden gezongen. "Deze dag bracht bij veel buurtbewoners een omslag teweeg", aldus Stel: "Sommigen waren tot tranen toe geroerd."

In de tweede fase werden leegstaande panden ingericht met herinneringen: een schuilkelder uit de oorlog, een praathuis met overal teksten, panelen, meubels en installaties. Dit was eigenlijk het oorspronkelijke plan, dat was afgekeurd door de bewoners. Ze waren er toen nog niet aan toe, het leek te pijnlijk. Als gevolg van het bijzondere verloop van het afscheidsritueel, stemden de bewoners nu zonder moeite in met het plan. De buurtbewoners gaven rondleidingen. Dat dit gelukt was, gaf wel aan dat Van der Lee veel vertrouwen had weten te winnen. Een letterlijk spoor van herinneringen gegraveerd in stoeptegels, dat was de derde en laatste fase. "Dag leuk, klein gezellig, apart en bijzon-

der buurtje. Ik zal je missen!" Of "Met de burens waren we heel eigen. We hielpen elkaar door dik en door dun." Door de hele buurt heen waren

zoek naar een mogelijkheid om door een kunstproject juist de cohesie te bevorderen. Een andere woningcorporatie wil de buurt duidelijk maken

"Dag leuk, klein gezellig, apart en bijzonder buurtje. Ik zal je missen!"

er tientallen van deze tegels met opschriften te vinden.

NIET ZONDER GEVOLGEN

Organisaties die niet gewend zijn aan kunstenaars willen soms te snel resultaat, is de ervaring van Van der Lee: "Het mag best even duren voor de betekenis van een kunstwerk gaat dagen." Respect en betrokkenheid zijn erg belangrijk. Stel: "Je moet goed weten wat er speelt in een wijk voordat je de keuze maakt voor een project en een kunstenaar. We zijn nu in een andere buurt op

dat ze het van belang vindt dat de buurt ook tijdens een renovatie mooi en leefbaar blijft."

Onder andere dankzij het succes van het project Vissershop heeft de gemeente tijdelijke kunstprojecten en community art in het reguliere beleid opgenomen. Voor ZVH heeft dit project tot gevolg gehad dat er meer aandacht en interesse is voor kunst. Dirx hoopt dat hiermee een trend wordt gezet: kunst voor mensen, dichtbij de mensen. ☺

Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Annette Lubbers.

12.30 UUR Kastanjelaan: bewoners dragen schatkist door het Hop

12.45 UUR Kraan hijst kist op sleepboot

13.00 UUR Prins Hendrikkade: Sleepboot vaart over Voorzaan

13.30 UUR Sluis: Eerbetoen Kapiteinskoor aan het Hop

14.30 UUR De Zaan: zeven boten begeleiden in stijl

15.00 UUR Zaanse Schans: Kist aan land gebracht

15.30 UUR Zaan Museum: Sjouwen door weilanden en sloten

Made in de Afrikaanderwijk

De multiculturele Afrikaanderwijk is een van de wijken in Rotterdam-Zuid die de komende jaren tot 'prachtwijk' moet uitgroeien. Midden in de wijk ligt het grote Afrikaanderplein, waar twee keer per week de Afrikaandermarkt plaatsvindt. Stichting Freehouse en Kosmopolis Rotterdam ontplooiën gedurende een jaar diverse initiatieven die de markt weer tot bruisend centrum van de wijk kunnen maken.

DOOR JOANNET VAN DER PERK

“Het is een tas, Leen”, roept een verraste bezoeker van de Afrikaandermarkt tegen haar vriendin, na inspectie van de kleurige Aziatische stoffen in de Suint Yourself-kraam van Cindy van den Bremen. Haar kraam is een van de vier Freehouse-projecten op de Afrikaandermarkt. Ontwerpster Van den Bremen, opgeleid aan de Design Academy in Eindhoven, verkoopt hier eigen ontwerpen, gemaakt van stoffen die ze hier op de markt zelf inkocht. De uitvoering van de ontwerpen vindt ook plaats in de Afrikaanderwijk, door vrouwen van drie naaigroepen uit de buurt. De naaigroepen, van de naburige moskee, het buurthuis en een stichting voor verstandelijk gehandicapten, krijgen ook een deel van de opbrengsten. Van den Bremen put uit de aanwezige krachten in de wijk om tot nieuwe producten en ideeën te komen. Die aanpak is kenmerkend voor alle projecten van Freehouse, een samenwerking van architect Dennis Kaspori en kunstenaar Jeanne van Heeswijk. Kaspori: “Wijkvernieuwing verloopt meestal volgens een standaardrecept: er wordt gesloopt, daarvoor in de plaats komen duurder woningen. Wij vragen ons af hoeveel middenklassezinnen op die woningen zitten te wachten. In plaats daarvan richten wij ons op het versterken van het aanwezige cultureel ondernemerschap. ‘Cultureel’ vatten we breed op: een Turkse bakker kan bijvoorbeeld vanuit zijn eigen cultuur bijzondere

producten bieden. Culturele diversiteit is er genoeg in de wijken. We willen mensen stimuleren dat juist als visitekaartje te gebruiken. Nu zie je dat de kleine ondernemers elkaar kopiëren. Door de sterke onderlinge concurrentie blijven de inkomsten laag. We willen hen stimuleren zich te vernieuwen, zich te onderscheiden met unieke culturele producten. Daarmee versterk je én de economische zelfstandigheid én het culturele bewustzijn binnen de wijk. Ontwikkeling van nieuwe producten en diensten kan culturele diversiteit juist tot een kracht maken.”

NIEUWE PRODUCTEN

Vanuit deze gedachtegang ontwikkelde Freehouse een model waarbij lokale ondernemers aan een ontwerper of kunstenaar worden gekoppeld. Zo werkt kunstenaar en food designer Debra Solomon in de Afrikaanderwijk met een aantal culinaire ondernemers. Op basis van het aanbod in hun winkels bedenkt ze nieuwe gerechten. “Voor een Iraanse supermarkt heb ik bijvoorbeeld nieuwe soorten humous ontwikkeld”, vertelt ze. Bij de research, bereiding en presentatie van de gerechten worden mbo-scholieren uit de wijk betrokken. De Afrikaander Lekkerijen verkoopt Solomon vervolgens in haar rijdende keuken annex ‘mobiel snacklaboratorium’ onder de naam Lucky Mi Fortune Cooking. Vandaag is Solomon op de markt bezig. Aan het eind van de marktdag gaat ze langs bij groente- en fruitkramen om

onverkochte koopwaar op te halen. Het overgebleven groente en fruit zal ze verwerken tot chutneys en gewekte gerechten, die ze weer op de markt zal verkopen. Het idee is dat marktkooplui dit principe straks zelf overnemen en op die manier hun eigen koopwaar optimaal benutten. Een zelfde ‘duurzame’ gedachte zit achter de inventieve Suint Yourself-ontwerpen van Van den Bremen. Haar ‘sjaalvest’ bijvoorbeeld, is gebaseerd op een traditionele Pashmina-sjaal die op de markt te koop is. Met twee kleine ingrepen kan deze worden veranderd in een elegant,

Dennis Kaspori mede-oprichter van Freehouse

openvallend vest. Het sjaalvest is te koop in drie vormen: als kant-en-klaarproduct, als zelfmaakpakket met stoffen en patroon, of als los patroon. Ook kun je het op bestelling laten maken en naar eigen smaak verfraaien. Van den Bremen: “Het idee was dat stoffenhandelaren ook

partijen uit de buurt bij de projecten, zoals opleidingen en buurtgroepen. Het koppelen van ondernemers aan kunstenaars en studenten levert alle partijen wat op: stageplekken voor studenten, nieuwe producten voor ondernemers, een uitbreiding van de kunstenaarspraktijk en levendigheid

“Ontwikkeling van nieuwe producten en diensten kan culturele diversiteit juist tot een kracht maken”

de tassen en kleding met bijbehorende patronen kunnen verkopen, helaas is dat vanwege regulering nu niet mogelijk. Bij de vrouwen van de naaigroepen zie je wel dat zij nu vanuit hun verschillende culturen kennis gaan delen. Ook gaan ze voorzichtig nadenken over wat zij op de markt kunnen met hun eigen expertise; ze maken bijvoorbeeld prachtige traditionele kaftans.”

DUURZAME ONTWIKKELING

Het is juist de combinatie van creativiteit en duurzame economische vernieuwing die Liane van der Linden, directeur van Kosmopolis Rotterdam, zo belangrijk vindt in de Freehouse-projecten. “Het gaat erom dat wijkbewoners en marktkooplui straks zélf iets met de ideeën kunnen doen. Kosmopolis Rotterdam betreft dan ook zoveel mogelijk

markt. Daarmee willen we laten zien hoe de projecten kunnen werken.”

MARKT NIEUWE STIJL

Believe Van den Bremen en Solomon zijn er vandaag nog twee kunstenaars op de markt aan de slag. Modeontwerper Eli den Hartog deed de make-over van de kraam van een stoffenhandelaar. Met gedrapeerde stoffen stileerde hij de voorkant van de kraam in oosterse stijl, compleet met wierook en een godinnenbeeld. Ook maakte hij een sierlijke houten klem waarmee de marktkoopman zijn stoffen overzichtelijk en mooier kan presenteren. “Een kraam die er aantrekkelijk uitziet, trekt veel meer bezoekers”, is Den Hartogs overtuiging. Ook de Rotterdamse modestylist Petra Ligura deed vandaag make-overs op de markt. Marktbezoekers konden zich ter waarde van 25 euro door Ligura laten restylen in kleding van de markt. De make-overs moeten potentiële bezoekers inspireren om zelf met koopjes van de Afrikaandermarkt een compleet nieuwe outfit samen te stellen. De kunstenaars en medewerkers van Freehouse hebben nog veel meer plannen en ideeën voor de Afrikaandermarkt: theateroptredens die het beroep van de marktstandwerker in ere moet herstellen, een kraam waar je kleding kunt laten maken, de markt als podium voor modeshows, kookdemonstraties en proeverijen. De beste van die ideeën, zowel beproefd als experimenteel, werden op 6 en 7 juni jl. op de Afrikaandermarkt gepresenteerd. 📍

FREEHOUSE is een model voor cultureel ondernemerschap, ontwikkeld door kunstenaar Jeanne van Heeswijk en architect Dennis Kaspori. Freehouse streeft naar het opzetten van ruimtes waar lokale ondernemers, jongeren en kunstenaars/ontwerpers kennis, ideeën en ervaring kunnen uitwisselen. Doel is te komen tot nieuwe culturele producten en versterking van de economische positie van de betrokkenen. Freehouse is gebaseerd op het middeleeuwse of barokke model van het ‘Freehouse’ of ‘Freihaus’, dat een speciale plek voor ‘buitenstaanders’ was als erkenning voor hun positieve bijdrage aan de publieke ruimte en de cultuur in algemene zin.

KOSMOPOLIS Rotterdam maakt gebruik van kunst en cultuur om mensen van verschillende culturele achtergronden nieuwsgierig te maken naar elkaars levensstijl, elkaars manieren van doen. Kosmopolis Rotterdam legt daartoe verbanden tussen mensen in de wijken en culturele instellingen. Kosmopolis Rotterdam heeft één landelijke en drie stedelijke partners met dezelfde voornaam; de stedenpartners Utrecht en Den Haag voeren net als Rotterdam hun stad als achternaam. Kosmopolis is een initiatief van het Rijk en de vier grote steden en wordt gefinancierd door de stad Rotterdam en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en het ministerie van Buitenlandse Zaken.

www.freehouse.nl
www.kosmopolisrotterdam.nl
Cindy van den Bremen: www.cvdmbremen.nl
Debra Solomon: www.culiblog.org

.20

“We willen in de eerste plaats iets moois maken”

FOTOGRAFIE: DALIMON XANTHOPOULOS

Intravoortuin, een project van 'Code Groen'

Bewoners van de Apeldoornse Spechtstraat troffen in mei 2008 kunstenaars Sofia Opfer en Tijs van Trigt aan hun deur. Met een catalogus én een aanbod: “U mag een tuinornament uitzoeken, ja helemaal voor niets. Kiest u maar iets moois uit.”

Die catalogus heette 'Intravoortuin' en bevatte een keur aan tuinmeubilair, van bloempot tot bankje, van engel tot kabouter. De prijzen waren aangegeven in punten. Elke bewoner

mocht tien punten geheel naar eigen keuze besteden. Intravoortuin was

een van de projecten van 'Code Groen', dat weer een onderdeel was van de Apel-

doornse Triënnale (zie ook het kader en het artikel op pagina 12). Opfer en Van Trigt waren twee van de dertig kunstenaars die de Apeldoornse 'in contact met het groen' zouden brengen. Al was dat groen bij hen dan blauw...

GESPREKKEN BIJ DE KOFFIE

Opfer en Van Trigt zijn beiden gefascineerd door verrassing in de openbare ruimte, kunst die mensen op een lichtvoetige en laagdrempelige manier prikkelt tot nadenken. “Alle projecten van ons eigen bedrijf STIL Buitenruimtes balanceren op de grens van landschapsarchitectuur, design en beeldende kunst. Kernwoorden in ons werk zijn ecologie, milieu en bewustwording. Maar we vinden onszelf géén maatschappelijk kunstenaars en we zijn ook niet zo van het buurt- en welzijnswerk. Net als bij al onze andere projecten wilden we met Intravoortuin in de eerste plaats iets moois maken. Iets

dat het contrast tussen massaproduct en individu zou benadrukken. Bij de start van Code Groen wisten we niet welke straat we uiteindelijk toegewezen zouden krijgen, maar wel dat het om een 'volksbuurt' zou gaan. Met dat in het achterhoofd hebben we bij Intratuin een keuze uit goedverkopende tuinornamenten gemaakt. Die keuze was wel goed, denken we achteraf. We merkten wel dat de bewoners nogal verbaasd, en aanvankelijk ook achterdochtig, waren over het feit dat ze zomaar iets kregen. ‘Waarom hebben ze juist ons uitgezocht?’ vroegen ze dan. Wij legden dan uit dat het de bedoeling was van Code Groen dat ook zij

“We zijn niet van het buurt- en welzijnswerk”

deel zouden uitmaken van het grote landschapsfestival dat van de stad één grote tuin wilde maken.” Maar of dat nou de doorslag gaf? “Als ‘ijsbreker’ hebben we vooral veel gehad aan Hatice Pekse, sociaal-cultureel werkster bij welzijnsorganisatie Wisselwerk. Zij gaf ons tips en introduceerde ons waar nodig. Ook de gesprekken ‘bij de koffie’ met een ouder echtpaar in de buurt hielpen ons om de straat een beetje te leren kennen. We kwamen erachter dat als je een paar mensen mee hebt, de rest ook wel volgt. Uiteindelijk deed iedereen mee en hebben we in een werkplaats in de buurt heel veel kabouters en bloempotten blauw geschilderd.”

DUIDELIJK VORMCONCEPT

Opfer en Van Trigt waren tevreden over het eindresultaat. “De objecten lagen als een spoor van kleinduimpje verspreid over de voortuinen. Aan de ene kant creëren de seriematige

producten eenheid in het straatbeeld, aan de andere kant zorgt de eigen keuze van de bewoners voor een persoonlijk tintje. We laten zo zien dat je geen stedenbouwkundige hoeft te zijn om eenheid en identiteit in een woonwijk te creëren: dat doen de mensen zelf. We zijn wel blij dat we vanuit een duidelijk vormconcept hebben gewerkt. Tijdens de evaluatie van Code Groen bleek dat de kunstenaars die vanaf het allereerste begin iets samen met de bewoners hadden ontwikkeld, en daarmee de artistieke regie uit handen hadden gegeven, het minst tevreden waren over het eindresultaat.

HELEMAAL STIL

Intravoortuin past helemaal in het oeuvre van STIL Buitenruimtes, het bedrijf waarin Opfer en Van Trigt als (ook privé-)partners werken. Opfer werkt vanuit een achtergrond als landschapsarchitect, Van Trigt als ruimtelijk vormgever. Allebei zijn ze in die disciplines ook werkzaam buiten STIL. Tot ieders tevredenheid!

Opfer: “Mijn werk gedurende drie dagen in de week bij adviesbureau ‘More for you’ en mijn vrije werk in ons eigen bedrijf vullen elkaar perfect aan. Datzelfde geldt voor Van Trigt. Hij maakt regelmatig visualisaties in opdracht van bijvoorbeeld architecten. “Met STIL doen we alleen de dingen waar we helemaal warm voor lopen, waar we veel vrijheid hebben. Als we een mooie kans zien, dan duiken we daar helemaal in, dan zetten we even alles aan de kant en werken efficiënt en doelgericht. Zojuist hebben we bijvoorbeeld een project afgerond in het Amsterdamse metrostation Waterlooplein. ‘Een zee van plastic’ is een sculptuur van duizenden patatbakjes en rode plastic kreeften waarmee we op een bijna lichtzinnige manier het afvalprobleem aan de orde stellen, in de openbare ruimte, zodat iedereen ermee wordt geconfronteerd. Dat is voor ons helemaal de kern van STIL, én van ons. ☺

APELDOORNSE TRIËNNALE
De Internationale Triënnale Apeldoorn is een driejaarlijks internationaal cultureel festival over tuin- en landschapsarchitectuur voor zowel het brede publiek als de vakgemeenschap. In 2008 was de eerste editie, de volgende edities zijn in 2011 en 2014. Code Groen was een kunstproject met bewoners van de gemeente Apeldoorn, en geregisseerd door dertig kunstenaars. Het project bestond uit honderd locaties, verspreid over Apeldoorn en de omliggende dorpen, als één grote tuin waarin op verschillende plekken allerlei kunstprojecten plaatsvonden, die in de loop van de tijd zouden ontstaan en letterlijk en figuurlijk zouden groeien. Code Groen ging 14 juni 2008 van start en duurde honderd dagen. Het project was een initiatief van Françoise Braun, Caroline Lammers, dertig kunstenaars, de Apeldoornse woningcorporaties, Stichting Wisselwerk, Stichting Triënnale, gemeente Apeldoorn en Kunstenaars&CO. Meer info op www.triennale.nl.

.21

Sofia Opfer in het kort

1977 Geboren in Amsterdam
2001 Opleiding Bos- en natuurbeheer, Hogeschool Larenstein, Velp
2005 Masters diploma Landschapsarchitectuur, Universiteit van Wageningen
2006 STIL Buitenruimtes, met Tijs van Trigt
2008-nu Werkzaam bij 'More for you' als landschapsarchitect

Tijs van Trigt in het kort

1976 Geboren in Purmerend
1999 Opleiding Reclame en presentatietechniek, Nimeto, Utrecht
2004 3D-design, Hogeschool voor de Kunsten, Arnhem
2006 STIL Buitenruimtes, met Sofia Opfer
2004-nu Werkzaam als zelfstandig productdesigner

www.stilbuitenruimtes.nl

Verhalen en smaken proeven uit eigen buurt

Community art moet de tijd hebben om zich te ontwikkelen. Als de projectperiode kort is, bestaat de kans dat het resultaat niet doeltreffend is. Titia Bouwmeester van kunstcollectief het Sekwartier uit Haarlem heeft het zien gebeuren en kiest daarom bij het project Verhalenkeuken in de Haarlemse Slachthuisbuurt voor een langduriger aanpak. "Community art moet geen middel op zichzelf zijn, maar meerwaarde bieden aan een wijk."

DOOR WALTER CARTIGNY

Het Sekwartier is een in 2004 opgericht kunstenaarscollectief dat zich richt op community art. "Kunst op plekken met een noodzaak voor verbeelding", stellen oprichters Titia Bouwmeester en Ted van Leeuwen op hun website. De projecten van het collectief worden ontwikkeld en gepresenteerd op locatie. De plaats van handeling en de wijkbewoners staan daarbij centraal. Bouwmeester en Van Leeuwen ontwikkelen vormen om authentieke verhalen, beelden en muziek te delen met een breed publiek. Hun doel is betrekken een nieuwe kijk te geven op hun leefomgeving en hen met elkaar te verbinden.

Het Sekwartier werkt sinds oktober 2008 in de Slachthuisbuurt in Haarlem aan een groot community art-project. Onder de verzamelnaam 'Verhalenkeuken' worden verborgen verhalen uit de wijk verzameld en in diverse vormen gepresenteerd, waarbij de kwaliteiten van de bewoners worden ingezet. Het centrale punt van het anderhalf jaar durende project is het nieuwe wijkcentrum De Hamelink. Het Sekwartier heeft daar een atelier en een ontmoetingsruimte annex restaurant ingericht. In dit gebouw werkt het kunstenaarscollectief samen met de nieuwe brede school De Talenten en Moedercentrum Doenja. Bouwmeester legt uit dat haar ervaring heeft geleerd dat projecten waarbij kunst en cultuur als bindings-

middel worden ingezet langer moeten duren dan drie maanden, een periode die vaker wordt aangehouden. "In Delft hebben we in 2007 bijvoorbeeld een project gedraaid waarbij bewoners van de wijk Voordijkshoorn elkaar portretteerden in korte filmpjes. Daarvoor hebben we een filmstudio ingericht waar de resultaten wekelijks werden vertoond. Ook is er een internetsite opgezet waarop de filmpjes te zien zijn. Als blijvend kunstwerk is een bank gemaakt die buiten in de wijk staat en waarop stills uit de filmpjes in tegels zijn verwerkt. Het eindresultaat is goed, maar het project sluit niet goed aan bij de problemen in die buurt. Het is een wijk waarin mensen behoefte hebben aan aandacht en

aan aandacht en werk. Community art moet volgens mij geen middel op zichzelf zijn. Het moet werken, een doel dienen voor de wijkbewoners. Wij willen daarom kleinschalige, duurzame en integrale projecten opzetten waarbij relevante partners een rol spelen. Op die manier kun je daadwerkelijk meerwaarde bieden in een wijk."

STAPPENPLAN

Voor de Verhalenkeuken in de Slachthuisbuurt gaat Bouwmeester in vier stappen te werk. "Het gaat achtereenvolgens om kennismaken, verleiden, verbreden en verdiepen. Een vergelijkbaar proces als wanneer je een persoonlijke relatie met een ander aangaat."

"Community art moet een doel dienen voor de wijkbewoners"

FOTOGRAFIE: MARISA BERETTA

FOTOGRAFIE: MARISA BERETTA

In de eerste fase van de Verhalenkeuken brachten professionele muzikanten in samenwerking met kinderen en volwassenen uit de buurt een theaterconcert. Daarna volgde het serveren van lievelingsgerechten van vrouwen uit de wijk in het buurtrestaurant. Verhalen van de vrouwen werden op film vastgelegd en tijdens de maaltijden getoond, onder begeleiding van livemuziek. In fase drie worden foto's uit de buurt verzameld die de geschiedenis van de wijk vertellen en tevens is er een 'liedjesophaaldienst' waarmee een verzameling kinderliedjes wordt aangelegd. "De foto's en de verhalen daarbij leiden tot een tentoonstelling en een boek, de liedjes worden in een slotconcert ten gehore gebracht. Dat concert wordt ook opgenomen," licht Bouwmeester toe. In de laatste fase, eind 2009, worden naast de livemuziek locatievoorstellingen georganiseerd in leegstaande panden waarmee de diepte wordt gezocht in de buurtverhalen.

OVERBODIG WORDEN

Voor de opzet van de Verhalenkeuken heeft het Sekwartier alle mogelijke groepen uit de wijk uitgenodigd in het buurtcentrum. "Ik wilde dat wij zelf het fysieke middelpunt zouden vormen van het project om er achter te komen wat er leeft bij de mensen. We hebben naar iedereen geluisterd en oprecht geprobeerd te voelen wat ze willen. Als antwoord op die gesprekken willen we kwaliteit bieden. Ons doel is onder andere om de bewoners een blijvend centraal ontmoetingscentrum te bieden. Als dat lukt en er wordt een begin gemaakt met nieuwe, positieve ontwikkelingen in de wijk, dan is het project geslaagd. Wij moeten uiteindelijk overbodig worden. Met een projectperiode van anderhalf jaar kan dat; in dat tijdsbestek kun je een goede band creëren met iedereen en toch een frisse buitenstaander blijven. De uitkomst zal zeker positief zijn, het is nu al zichtbaar dat het goed gaat in de Slachthuisbuurt." ☺

FOTOGRAFIE: MARISA BERETTA

Vrijplaatsen in een dichtgeplande wereld

Lang gold de openbare ruimte als 'drager' van kunst: op het plein verrees een standbeeld. Inmiddels krimpt het publieke domein en slaat de relatie om. Kunst wordt 'drager' van openbare ruimte, een plek waar mensen zich welkom en gerespecteerd voelen.

DOOR MARIETTE HUISJES

Kunst kan geen antwoord geven op sociaaleconomische problemen." Met stelligheid haalt Tanja Karreman, adviseur beeldende kunst bij atelier Rijksbouwmeester, een cliché onderuit. "Althans, kunst moet niet uitgaan van problemen, ze moet buiten de politiek blijven, zich niet committeren aan het halen van bepaalde doelstellingen en zich ook niet laten financieren vanuit de welzijnspot." Daarmee wil Karreman niet zeggen dat de publieke ruimte geen kunst nodig heeft. Maar het belang ervan schuilt naar haar idee juist in het ontbreken van een programmering: het scheppen van een echt vrije ruimte in een behoorlijk dichtgeplande wereld.

Jan Brouwer en Maren Thomsen schuiven in hun rapport Cultuurimpuls Stedelijke Vernieuwing (zie

pagina 13) vier elementen naar voren waarmee cultuur kan bijdragen aan een beter klimaat in woonwijken: iconen, cultuurhuizen, creatieve industrie en culturele planologie. Karreman wil daar graag een vijfde element aan toevoegen: de vrije ruimte, als een structuur om openbaarheid uit te lokken en te stimuleren. Hoe, dat moet vooral niet vastliggen. Elke buurt heeft immers een andere, eigen benadering nodig. Maar er is één essentieel element: aandacht. Kunstenaars en bewoners kijken samen met aandacht naar wat er speelt in de wijk en wat de wijk nodig heeft.

"Koffie drinken met bewoners is geen kunst"

Het blauwe huis op IJburg

FOTOGRAFIE: IRENE DEN HARTOOG

TRAPVELDJE

"Mensen verlangen naar een eigen plek, waar ze welkom zijn en gerespecteerd worden", aldus Karreman. "Kunst kan dit gevoel faciliteren. De laatste tijd zie je overal een terugtrekkende beweging uit het publieke domein. De openbare ruimte slinkt; men legt eerder private binnentuinen aan dan openbare parken. En de ruimte die er nog wél is wordt weinig gebruikt omdat mensen liever op zichzelf zijn. Toch blijft de behoefte om gemeenschappelijkheid op te zoeken: een plek waar je met elkaar in gesprek kunt komen, waar verbeelding, verhalen en gastvrijheid hoogtij vieren en waar je emotioneel wordt aangeraakt. Dat kan buiten, op een plein met bankjes of op een trapveldje. Of binnen. Als er maar een vrije ruimte is." Gewoon een gezellig buurthuis dus eigenlijk? Nee, dat nu ook weer niet. Karreman draagt als voorbeeld Het Blauwe Huis aan. Een vrije ruimte zoals bedoeld, waar zij zelf bestuursvoorzitter is (zie kader). "We beoordelen de projectvoorstellen kritisch. Een gospelkoor dat wil optreden komt er niet door, een bootje dat iemand beschikbaar stelt om mee over het IJ te varen wel. We bewaken de kwaliteit en letten erop dat de projecten iets te maken hebben met het eigen karakter van de wijk. We zorgen ook voor een mengeling van het emotionele en het intellectuele, van 'lage' en 'hoge' cultuur. Zo hebben we in Het Blauwe Huis een chill room voor pubers, maar óók een programmering van het Stedelijk Museum."

PORTRETSCHILDER

Kunstenaars Jeanne van Heeswijk is een van de drijvende krachten achter

Boekenkas op het Joris Ivensplein

FOTOGRAFIE: CASPER RILA

Het Blauwe Huis. Zeven jaar geleden werd zij door het stadsdeel gevraagd om in IJburg, dat toen alleen nog maar op de tekentafel bestond, een project uit te voeren dat de identiteit van de wijk moest versterken. "Destijds was IJburg nog niet meer dan een kale zandvlakte", vertelt Van Heeswijk terugkijkend. Toen ik de plannen bekeek zag ik tot mijn verrassing dat tot op de laatste millimeter was ingepland hoe die zandvlakte er over enkele jaren uit zou moeten zien: wie er moest komen te wonen en hoe. Er lagen ontelbare aannames ten grondslag aan de plannen en er was nauwelijks rekening mee gehouden dat het ook wel eens anders zou kunnen lopen: dat er bijvoorbeeld niet alleen jonge gezinnen met kleine kinderen naar IJburg zouden trekken, maar dat er ook pubers zouden wonen. Ik voorzag dat er behoefte zou zijn aan een plek voor het ongeplande, het onverwachte en het onaangepaste. Een plek waar mensen zouden worden uitgenodigd om vorm te geven aan hun eigen gemeenschap. Want dát is nu eenmaal een proces dat zich niet laat plannen." Het stadsdeel kon niet uit de voeten met Van Heeswijk's plan voor Het

Blauwe Huis, maar haar enthousiasme was gewekt en met private financiering slaagde ze er toch in het project te realiseren, zonder vooropgesteld doel en zonder opdrachtgever. Weinigen zullen ontkennen dat Het Blauwe Huis leven in de brouwerij heeft gebracht in IJburg. Maar wat maakt het tot kunst? "Koffie drinken met bewoners is geen kunst", zegt Van Heeswijk. Maar het proces dat zich in Het Blauwe Huis heeft afgespeeld werkt wel als kunst. Het heeft een conceptueel kader geschapen dat mensen hielp om grip te krijgen op hun omgeving, om hun ruimte te verbeelden. En ik, als regisseur van het project, ben een soort portretschilder. Maar dan één die niet met verf werkt, maar die samen met bewoners een portret maakt van een woongemeenschap."

RIJKSBOUWMEESTER

Terug naar Karreman uit atelier Rijksbouwmeester. Zij constateert dat er nog een wereld te winnen valt met vrije ruimtes zoals Het Blauwe Huis. "Er zijn talloze initiatieven en er is veel goodwill. Maar er is behoefte aan een centraal aanspreekpunt, waar expertise te halen valt. Bij het ministerie

van VROM en atelier Rijksbouwmeester is lang het idee geweest: wij staan achter dit soort initiatieven, maar ze moeten vanuit de wijken zelf worden aangezwengeld. Inmiddels denk ik dat het goed zou zijn als wij als Rijksbouwmeester toch een adviserende, informerende en regisserende rol op ons zouden nemen. Misschien ben ik eigenlijk zelf wel degene die daar eens een notitie over zou moeten schrijven." ☺

FOTOGRAFIE: IRENE DEN HARTOOG

HET BLAUWE HUIS

Het Blauwe Huis is een kobaltblauwe stadsvilla op het uiterste puntje van IJburg, die voor vier jaar aan de woningmarkt is onttrokken als een 'woonstichting voor de geest'. Een wisselend bestand residerende gasten – beeldend kunstenaars, schrijvers en denkers – brengt samen met wijkbewoners in kaart wat er nog ontbreekt om de buurt tot een echte gemeenschap te maken. Waar mogelijk zet Het Blauwe Huis samen met vrijwilligers deze voorzieningen zelf tijdelijk op. Ook verzorgt het Stedelijk Museum in Het Blauwe Huis een programma met workshops en lezingen.

Enkele van de uitgevoerde projecten:

- Kinderbibliotheek Leesjeblaauw
- Tijdelijk wijkrestaurant Het Proeflokaal
- Een chill room voor jongeren
- Een tijdelijke bloemenstal
- Een wekelijks spreekuur met de wethouder
- Een lokale radiozender: Radio Ruisriet

Het Blauwe Huis is opgezet als tijdelijk project en sluit komende zomer haar deuren. Het plan is om elders in het land vergelijkbare vrije ruimtes op te zetten onder de naam 'blue points'.

www.blauwehuis.org

Social Sofa's

De Socialsofa is een betonnen straatbank die wordt beschilderd, van foto's wordt voorzien of versiert met mozaïeksteentjes. Straten, pleinen en parken zijn van iedereen, met de Social Sofa's worden huiskamers en tuinen vergroot tot enorme afmetingen.

www.socialsofa.nl

Het Venster op de Toekomst

In de Veenendaalse wijk Dragonder staat een kunstwerk dat een verbinding legt tussen het oude en nieuwe Veenendaal. Het is een 'raam' van 13 meter hoogte met twee figuren; één kijkt naar het westen (het bestaande) en één naar het oosten; het nieuwe Veenendaal. Ontwerp: Theo van der Hoeven.

www.patrimonium-veenendaal.nl

FOTOGRAFIE: ROEL DE VRIJNGER

FeyenArts

FeyenArts richt zich op jongeren in de Afrikaanderwijk in Rotterdam. Jongeren komen door de workshops op een innovatieve en sportieve manier door dans in beweging of ze volgen een een versnelde professionele cursus tot workshopdocent.

www.skvr.nl

Zina

De Zina Beauty Salon heeft samen met vrouwen uit Osdorp, Amsterdam vier verhalen opgetekend en voorgedragen in de vorm van monologen. Zina is een vrouwelijk bedrijf, ze trekken als nomaden door het land en vestigen zich voor enkele maanden in een krachtwijk.

www.zinaplatform.nl

De Burenwinkel

De Burenwinkel is een mobiele winkel die gevuld is met producten ontworpen voor burensituaties; onbekende, luidruchtige, lastige of geweldige burenen. Te koop zijn o.a. het burenbierkje, de silent staircase slipper, burentelegram van chocola of een burendeursticker.

www.burenwinkel.nl

FOTOGRAFIE: HANS VAN DEN BOGAARD

Marco Polo in Amsterdam

Klassen van elf Amsterdamse middelbare scholen ontdekken de wereld van de Zijderoute in de stad Amsterdam door middel van een lied uit een andere cultuur. De resultaten van deze reis zijn gepresenteerd in een tentoonstellingsruimte omgebouwde bus.

www.marcopoloinamsterdam.nl

Allerzielen Alom

Allerzielen Alom is een multidisciplinair kunstproject dat de dood een zichtbare plaats in het leven wil geven. Tijdens de vieringen worden locaties door kunstenaars uit verschillende disciplines 's avonds omgetoverd tot gastvrije ontmoetingsplaatsen met schoonheid, licht en ruimte.

www.idavanderlee.nl

Buurten met Buurten

Een buurtenatlas van de wijk Woensel-Zuid in Eindhoven bedoelt om nieuwe contacten te leggen in de buurt. T+HUIS is een initiatief van Sara de Boer en Dennis Meulenbroeks.

www.t-huis.info

Vario Mundo

Kunstproject VAT'M in de wijk Vathorst. Een website en een catalogus bestaande uit vijf vitrinborden met 50 voorstellen voor kunstwerken. Bewoners uit de wijk konden hun favoriete kunstwerk voor in de wijk kiezen. Dat werd Marieke 2, een beeld van 2 bij 1 bij 3 meter. Concept en uitvoering: Floor Houben en Herman de Jongh

www.variomundo.nl

FOTOGRAFIE: JEROEN WANDEMAKER

OpTrek/ Transvaal

De wijk Transvaal is een hotel, in sloopwoningen, op braakliggend terrein en in nog niet verkochte nieuwbouw richten kunstenaars en lokale winkeliers hotelkamers in. Het hotel werkt samen met de ondernemers in de wijk.

www.optrektransvaal.nl en www.hoteltransvaal.com

Chinese kamer ingericht door Ramon Lachmansingh

Geldrop aan Zee

25 dansers vertellen op een groot plein in Geldrop een verhaal over de kracht van verbeelding. Een aantal buurtbewoners stelden hun huis als decorstuk beschikbaar.

www.eyewash.nl

FOTOGRAFIE: ROB MOONEN

NOORD

Een interdisciplinair project van Rob Moonen en Tom America over wijken met een grote culturele diversiteit zoals Tilburg Noord. Moonen en America trokken de wijk in en interviewden meer dan 60 wijkbewoners. Het materiaal verwerkten ze in een serie voorstellingen.

www.domeinnoord.nl

FOTOGRAFIE: SABRINA LINDEMANN

Geschiedenis 'maken' in de wijken

Al dertig jaar werkt kunstenaar Adriaan Nette in het publieke domein. In wijken, in steden, op scholen, in de natuur. Met projecten als 'Kremlingeheugen' en 'Monument voor de Individuele Herinnering' bracht hij buurten in beweging.

DOOR JOANNET VAN DER PERK

Van Den Haag tot Deventer, van Alkmaar tot Zeeland, overal in het land deed Adriaan Nette al kunstprojecten. Je zou denken dat hij ons land inmiddels heel goed kent. "Het is maar hoe je het bekijkt", vindt Nette zelf. "Ik werk nu in een wijk in Deventer. Het is een klein stukje wereld op zichzelf. Je kunt inzoomen op een straat, op een huis, op een persoon. Iemand kan een hele wereld in zich dragen. Ik heb juist het idee nog zo weinig gezien te hebben."

CONTACT MET MENSEN

Met die grote aandacht voor mens en omgeving weet Nette, waar hij ook werkt, het bijzondere of het poëtische naar boven te halen. Bijvoorbeeld het verhaal van een wijkbewoner die het gekwaak van de kikkers niet meer hoort in de buurt. Zo'n verhaal, en daarmee de kikker, kan een symbool worden voor de wijk. In overleg met de buurtbewoners want, zo vindt Nette "publieke kunst ontstaat in samenspraak. Ik wil mensen niet ondergeschikt maken aan een of ander hoger plan." Contact met mensen is juist wat Nette ertoe dreef de openbare ruimte op te zoeken. "Ik begon ooit met ruimtelijk werk, grafiek en schilderen, maar ik vond altijd al dat de wereld groter was dan de lengte van mijn atelier."

CLICK

Sinds medio 2008 werkt Nette aan het project 'Click' in het Landsherenkwartier in Deventer, waar hij tijdelijk een eigen (werk-)woning heeft. De

wijk wordt geherstructureerd, met alle sloop, nieuwbouw en herinrichting van dien. Een multiculturele wijk zouden sommigen het noemen, maar Adriaan Nette houdt niet zo van die term. "Alsof achtergrond het enige is wat mensen culturele identiteit geeft. Mensen zijn ook nog moeder of burens. Cultuur is bovendien niet iets statisch, het is iets wat je elke dag creëert. Daarbij geef je het geheugen permanent gestalte. Door een palet aan verhalen te creëren, vorm je een identiteit. Daar zijn de mensen hier erg mee bezig." Op verzoek van het Kunstenlab in Deventer werkt Nette hier, met de bewoners, aan het neerzetten van een beeld van de wijk.

BURENDAG

Het geheugen, de zintuigen, de verbeelding. Dat zijn de 'materialen' waar Nette mee werkt. "In een kunstproject sluit ik aan bij ontwikkelingen die er al in de wijk zijn, vanuit mijn expertise: de schone kunsten en de

zet, de lokale televisie opgetrommeld en met een straatorkest en megafoon blies Nette de mensen hun huizen uit. De Burendag werd een groot succes, driehonderd burens deden mee aan activiteiten en kookten voor elkaar. Nette liet acht fotografen de festiviteiten vastleggen en richtte vervolgens, in zijn tijdelijke woning, een tentoonstelling in met 250 foto's van het feest. Ook deze werd een groot succes in de buurt. Nette: "Een tentoonstelling is altijd elders, altijd over anderen. Nu waren de mensen eens zelf het onderwerp. Die foto's dragen ook bij aan het vormen van het geheugen. Bijzonder waren de twee Turkse vrouwen die samen kwamen kijken. Normaal gingen ze niet bij een man op bezoek. Maar ze zeiden tegen elkaar: 'We moeten erheen'. Of de mensen die vanaf het ontstaan van de wijk in deze woning bleken te hebben gewoond. Op onze volgende Click-manifestatie laten we ook foto's uit hun familiealbum zien. Daardoor krijgen huidige bewoners een ander zicht op de wijk vanuit een andere periode. Met kleine stapjes ontstaat zo een nieuw beeld."

LANDSHERENMOVE

Het volgende Click-evenement wordt een tour door de huiskamers van het Landsherenkwartier met nieuwe optredens van talent uit de wijk. Nette: "Ik wil steeds net even iets anders laten zien. Dat de meidendansgroep bijvoorbeeld niet alleen de hiphop- en traditionele dans beheerst, maar zich ook schoolt in klassiek ballet. De jonge rappers uit de buurt gaan 'plotseling' optreden met een bekende rapper uit Deventer." Nette laat zien hoe de werkelijkheid kan zijn, met een beetje verbeelding. ☺

"Publieke kunst ontstaat in samenspraak"

verbeelding." Zo zorgde hij in het Landsherenkwartier dat de jaarlijkse Burendag dit keer uitgroeide tot een heuglijk fenomeen. De 'verbeelding' zette hij in om de voorpret over de Burendag goed aan te wakkeren. Met zijn Click-team zette Nette alles in het werk om de buurtbewoners te mobiliseren voor de Burendag. Motto's en burenacties werden bedacht, uitnodigingen verstuurd, lokaal talent in de schijnwerpers ge-

'Click' project Deventer

FOTOGRAFIE: FOTODIENST CLICK TEAM

.29

Adriaan Nette in het kort

Naam Adriaan Nette
Beroep kunstenaar
Geboortjaar 1950
(Relevante) opleiding
 Kunstacademie, Den Haag; Pratt Art Institute, New York
Bekende projecten Theater van de Natuur, Kremlingeheugen, Monument voor de Individuele Herinnering, reBRUGGEn (België)

www.adriaannette.nl
www.burozino.nl

Een wereldbuurt

Kunstenaars zijn buurtbewoners als alle anderen. Ze zijn ook vaak betrokken burgers. Met Jalan Jalan verbonden kunstenaars hun burgerschap met artistiek werk. Met een resultaat dat door buurtkinderen is omarmd en door TNO is onderzocht.

DOOR YOLANDA BAKKER

Jalan Jalan (Indonesisch voor 'wandelen') was een wijkkunstproject dat zich afspeelde tussen april en september 2008 in de Indische Buurt in Amsterdam. Het project omvatte een wandeling langs een van tevoren uitgezet parcours: drie buurtfeesten waar naartoe gewerkt werd met workshops en een scholenproject. Buurtbewoners werkten samen met kunstenaars uit de buurt. De kunstenaars op hun beurt werden begeleid door Stichting ACCU en sloten met hun activiteiten zoveel mogelijk aan op initiatieven en organisaties die al bestonden in deze 'Vogelaarwijk'. Doelstelling? Buurtbewoners met elkaar in contact brengen en zo de sociale cohesie vergroten.

WAT KUNT U DOEN?

Myrna Versteeg, theatermaakster en bewoonster van de Javastraat: "Elkaar beter leren kennen door samen theater te maken." Versteeg was een van de kunstenaars die reageerden op de oproep in februari 2008 van Kunstenaars&CO en Stichting ACCU om een bijdrage te leveren aan Jalan Jalan. In totaal deden er dertien kunstenaars van verschillende disciplines mee. Voor sommigen was het een eerste kennismaking met 'werken in de wijk', maar de meesten hadden eerder vergelijkbare projecten gedaan. Vijf maanden lang 'vlogen' ze door de buurt: spelend, timmerend, trommelend, dansend, maar vooral ook heel veel regelend en improviserend, lerend van wat ze onderweg meemaakten. Want je kunt van alles bedenken, de werkelijkheid in de buurt is weerbarstig. Wie had bijvoorbeeld gedacht dat op het workshopprogramma met theater en dans vooral kinderen zouden afkomen en dat die op hun beurt hun ouders meeslepten? Tijdens het scholentrajec werd dit gegeven meteen ingebouwd.

In de maand voor de optocht kregen alle kinderen van de bovenbouw van de vijf deelnemende basisscholen een brief mee voor de ouders: 'Vanaf eind augustus hebben wij samen met de kinderen van de scholen in de

"Van Myrna heb ik geleerd hoe ik het beste kan toneelspelen. Ze is ook een keer bij ons thuis geweest"

(Ouafa Hanine, 11 jaar)

Indische Buurt een optocht voorbereid. Zo hebben alle kinderen het Jalan Jalan Wereldburgerlied geleerd en hebben we met de bovenbouw reuzenpoppen en stokpoppen gemaakt die tijdens de optocht door de straten gedragen worden en op het einde meedoen in het toneelstuk. Wat kunt u doen? U kunt natuurlijk komen kijken en meelopen met de optocht, maar ook vragen wij uw hulp bij het begeleiden van de kinderen die de poppen dragen.' En ze kwamen: op 13 september liep er een Braziliaans aandoende optocht door de straten van de Indische Buurt. Voorop muziekvereniging Tubantia, daarachter de ACCU Fanfare met muziekvereniging Toeters en Bellen. Kinderen en hun vaders en moeders liepen met de poppen en sloegen op cementkuipen.

SUPPORTERS

Vanaf het begin van het project hebben Guido Jochems (projectleider van Kunstenaars&CO) en Stichting ACCU gezocht naar 'supporters' voor Jalan Jalan. Om verankering in de buurt te bewerkstelligen én voor advies en financiële ondersteuning. Die supporters kwamen er snel. Het

hielp dat Jochems ze kon beloven dat de effecten van dit project professioneel zouden worden gemeten. Wout Kranen van woningbouwcorporatie Ymere: "Wij willen kampioen leefbaarheid zijn. Een van de redenen om dit project te steunen was dat er actie werd ondernomen om de resultaten te meten. Want uiteindelijk willen wij aan onze huurders kunnen verantwoordwoorden waarom wij in projecten investeren."

Maar ook de – niet-financiële – steun van de basisscholen was onontbeerlijk om de honderden kinderen en hun ouders te bereiken. Silvie van den Akker, directeur van de openbare basisschool J.P. Coen, zag daar het belang van in vanuit de missie van haar school: "Wij deden mee aan Jalan Jalan omdat we elke kans willen benutten om naar buiten te treden en op een positieve manier zichtbaar te zijn. Kunst trekt kinderen én ouders. Wij willen de sfeer in onze school verbinden met de sfeer daarbuiten." ☺

Uitkomsten onderzoek TNO

Het onmeetbare gemeten: hoe meet je de financiële waarde van een toename van iemands zelfvertrouwen?

Er zijn veel kunstprojecten die de leefbaarheid in wijken willen versterken. Maar zijn ze wel effectief? Kunstenaars&CO liet TNO het project Jalan Jalan onderzoeken. De belangrijkste uitkomsten: deelnemers zijn hun buurt leuker gaan vinden en ze vinden het project een goede manier om met buurtbewoners in contact te komen. TNO en Kunstenaars&CO kozen voor een schriftelijke 'retrospectieve meting' onder de kinderen die meededen aan de workshops en het scholentrajec alsmede een mondelinge enquête onder de bezoekers aan het Jalan Jalan Festival. In totaal werden 225 mensen ondervraagd.

UITKOMSTEN

Jalan Jalan is goed gevallen in de Indische Buurt. Zo'n 93% van de bezoekers van het festival geeft aan het (heel) leuk te vinden.

Dat een kwart van de kinderen die aan de workshops

meededen nieuwe dingen heeft geleerd en dat één op de zes ook meer durft, lijkt alles te maken te hebben met activiteiten als: op een podium staan, improviseren en een prijs winnen met iets wat je hebt gemaakt. TNO toonde verder aan dat:

- 90% van de bezoekers het festival een goede manier vond om meer in contact te komen met mensen uit de buurt
- 25% van de bezoekers andere mensen heeft leren kennen
- 35% van de bezoekers van het festival contact heeft gelegd met mensen met een andere culturele

achtergrond

- 75% van de kinderen Jalan Jalan een leuke manier vond om met andere mensen in de buurt om te gaan
- 44% van de kinderen nieuwe mensen in de buurt heeft leren kennen
- 43% van de kinderen de buurt leuker is gaan vinden.

Meer dan de helft van de deelnemers en bezoekers vindt activiteiten zoals Jalan Jalan noodzakelijk als aanleiding om elkaar te blijven ontmoeten. Daar willen ze zelf ook een rol in spelen; de meeste toeschouwers (70%) willen de volgende keer actief meedoen.

"Ik vind het wel eng dat er zoveel mensen naar me kijken bij het toneelstuk, maar ik ken er gelukkig veel"

(Ouafa Hanine, 11 jaar, deelnemster theaterworkshops)

BIJZONDER ONDERZOEK

Peter Brouwer, onderzoeker/adviseur bij TNO Kwaliteit van Leven, doet veel onderzoek naar het maatschappelijke rendement en de (maatschappelijke) effecten van beleid. "Dit onderzoek verschilt vooral in de beoogde effecten die we hebben onderzocht: (interetnische) ontmoetingen. Mijn onderzoek richt zich vaak op beleidsmatige doelen als het vergroten van de arbeidsparticipatie of maatschappelijke participatie. Ook het onderzoek naar de effecten van community art-projecten is nog redelijk nieuw." Kan dat wel, het onmeetbare

meten? En is de waarde van een kunstproject in de wijk in geld uit te drukken? Brouwer: "Ja, dat kan als je die effecten kunt vertalen naar economische opbrengst. De crux daarbij is de operationalisering van die effecten. Je kunt de sociaaleconomische waarde van een bedrijf berekenen, maar ook van een banenproject voor mensen met een handicap, van buurtwerk of van een bevolkingsonderzoek. In banen, in minder arbeidsverzuim, in gedaalde criminaliteit, in verwachte langere levensduur, enzovoort. Dan ben je bezig de 'social return on investment' te bepalen. Maar binnen de operationalisering van effecten zijn

natuurlijk verschillende accenten te leggen. De effecten kunnen soms uitgedrukt worden in financiële termen, maar soms moeten we er ook andere schalen voor gebruiken. Wat is bijvoorbeeld de financiële waarde van een toename van iemands zelf-

vertrouwen? Wanneer effecten niet goed in geld uit te drukken zijn, worden deze in rendementsberekeningen ook wel als pro memorie post opgenomen. Ze verdwijnen hierdoor mogelijk naar de achtergrond, terwijl het juist relevante effecten zijn als het gaat om maatschappelijk rendement. Wij zijn daarom bezig met de ontwikkeling van methoden en instrumenten om ook niet-financiële effecten op een goede manier meetbaar en inzichtelijk te maken. Alleen op deze manier wordt recht gedaan aan de verschillende effecten van een project of activiteit." ☺

"Wij willen met kunst de sfeer in wijken verbeteren, mensen bij elkaar brengen en laten genieten. Wij houden niet van kunst die alleen met zichzelf bezig is." Aan het woord zijn voormalig Dogtroepleden Septimia Kuhlman en Jos Zandvliet van Stichting ACCU (Art, Community & Culture). Vanuit hun stichting werken ze met een wisselend team van theatermakers, beeldend kunstenaars en muzikanten aan meerdere kunst-in-de-wijkprojecten per jaar. Soms op eigen initiatief, maar meestal in opdracht van gemeenten, welzijnsinstellingen en woningbouwcorporaties. Tijdens Jalan Jalan selecteerden en begeleidden zij de kunstenaars waarvan de meesten uit de buurt afkomstig zijn. "Wij vinden het in de eerste plaats belangrijk dat iemand er lol in heeft om met mensen om te gaan. Je moet goed vragen kunnen stellen en nog beter kunnen luisteren naar de antwoorden, ook de non-verbale. Verder vinden wij het belangrijk dat kunstenaars die 'in de wijk' werken, hun artistieke ego op de achtergrond kunnen plaatsen. Out of the box denken en handelen is noodzakelijk, maar knutselen, sjouwen en veel bellen hoort er ook bij."

Indische Buurt in cijfers

De Indische Buurt is een oude arbeidersbuurt uit de jaren twintig van de vorige eeuw in stadsdeel Zeeburg, Amsterdam.

- 23.000 inwoners
- 11.600 woningen waarvan 85% sociale huurwoningen
- 50-60% niet-westerse allochtonen
- 20-30% gezinnen met kinderen
- 29% van de bewoners woont korter dan een jaar in de buurt
- 30% van de bewoners heeft een inkomen op of onder minimumniveau
- 6 basisscholen
- 0-5% van grondgebied is recreatiegebied (Amsterdams gemiddelde 10%)
- in 2007 scoorde de buurt wat betreft leefbaarheid een 6,3 (Amsterdams gemiddelde 7,2).

Bronnen: www.os.amsterdam.nl; KEI, Kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing, www.kei-centrum.nl

”Door krachten te bundelen sta je sterker”

FOTOGRAFIE: DALIMON KANTHOPOULOS

Floor Ziegler is verbindingsspecialist tussen kunstenaars, ambtenaren en publiek. Ze begeleidt creatieven en stimuleert hun artistieke en zakelijke ontwikkeling in onconventionele projecten. Liefst samen met het publiek.

DOOR JORRIT ROERDINKHOLDER

De zesjarige Floor speelde thuis in Velp blokfluit en cello en organiseerde concerten op de Vrije School. Nu coacht Ziegler creatieven en verbindt die aan initiatieven, bijzondere locaties, bedrijven, instanties en buurtbewoners. “Die verschillende groepen spreken elkaars taal niet, dus je moet bemiddelen om de vertaling te maken”, verheldert de cultureel ondernemer. “Ik begrijp kunstenaars, publiek en ambtenaren, het is best een wonder als dat lukt. Ik luister goed naar hen, ben flexibel en denk mee.”

Ziegler helpt en enthousiasmeert graag en dat kunnen veel kunstenaars en musici wel gebruiken: “Als je van de Kunstacademie komt, weet je niet meteen wat er onder het publiek leeft. Veel kunstenaars kunnen niet organiseren, lobbyen en uitleggen wat ze voor ogen hebben, terwijl ze regelmatig verbitterd raken omdat toeschouwers of subsidies uitblijven. Dan adviseer ik om samen te werken met mensen die socialer zijn of die met dezelfde thema’s bezig zijn.”

PRAKTIJKMENS

Ziegler wil kunstenaars wakker schudden, vertelt ze wat er voor hun plannen nodig is en brengt ze in contact met organisaties of mensen die daarbij kunnen helpen: “Ik denk in concepten, maar ben een praktijkmens. Ik weet hoe moeilijk het is om publiek en organisaties te betrekken bij een idee. Door de krachten te bundelen sta je sterker, vooral als je vaste patronen wilt veranderen. Bijvoorbeeld door samen tegen een programmeur te zeggen: we willen

iets anders dan weer dezelfde muziek op dezelfde plek.” Zo bedenkt ze met CCM, een groep musici, hoe muzikaal toptalent op nieuwe manieren kan optreden en het publiek kan bereiken. In 2003 verhuisde Ziegler naar Amsterdam-Noord en beseftte dat de wereld groter is dan de kunstsector, die zich vooral afspeelt in Amsterdam-Centrum. Als cultuurverkenner moest ze in Noord meer aanvragen van kunstprojecten voor het Amsterdams Fonds voor de Kunst opwekken en begeleiden: “Ik moest doen waar mijn hart ligt: kunst bij de gewone mensen, buurten en scholen brengen.”

“Ik wil zoveel mogelijk mensen laten genieten”

NOORDERPARKKAMER

Zieglers schoolvoorbeeld van een geslaagd kunstproject is de Noorderparkkamer, die ze zelf oprichtte: een klein gebouwtje als culturele huiskamer van het Noorderpark in Amsterdam-Noord. Buurtbewoners kunnen er koffie drinken en kinderen kunnen er spelen, terwijl musici, beeldend kunstenaars, theatermakers en dichters er hun kunst maken. Ziegler wil mensen in hun waarde laten en ieders creativiteit prikkelen, kunstenaars maatschappelijker maken en bewoners creatiever. “Kunst geeft de bewoners zelfvertrouwen doordat ze betrokken zijn bij projecten van professionele kwaliteit, daar waar ze gewend zijn aan buurtbarbecues en tuintjes

opknappen”. Ziegler hoopt dat ze de creativiteit later nog eens kunnen oproepen. Zo was er een Surinaamse vrouw die haar hele leven al verhalen schreef, maar ze nooit met de wereld deelde. “We hebben haar betrokken bij een verhalenproject, waar ze eigen teksten aan het publiek voorlas. Dat is ze daarna blijven doen. Dat is de essentie van het Noorderparkkamerproject.” Bij Ziegler melden zich steeds meer creatieven die genoeg hebben van het traditionele kunstcircuit en ook iets in de wijk willen doen. “Ze zien dat in de geijkte zalen een piepklein groepje komt en het gaat er juist om middenin de maatschappij te staan.” Zo heeft de Noorderparkkamer veel vertrouwen gegeven onder ambtenaren, omdat ze zien dat het werkt.

GENIETEN

Zieglers belangrijkste drijfveer is zoveel mogelijk mensen te laten genieten zoals ze dat zelf ook kan van kunst op bijzondere plekken, zoals een klassiek concert in de natuur. “Dat genieten gun ik iedereen. Dan komt hun creativiteit los en dat is positief. Want als je in de problemen zit, helpt het je om een oplossing te vinden. Ik ben erg sociaal begaan en wil graag iets voor mensen betekenen.” Haar blijdschap komt vooral van geslaagde projecten en ontmoetingen tussen mensen. “Samen met creatieven probeer ik de wereld te kleuren. Als kind op de Vrije School leerde ik kijken naar waar je goed in bent, dat te stimuleren en toch sociaal te zijn. Dat doe ik in Amsterdam-Noord ook. 🍷

www.floormanagement.nl

Floor Ziegler in het kort

- 1971 Geboren in Canberra, Australië
- 1991-1997 Opleiding Cultuur en Beleid Internationaal, Hogeschool Holland, Diemen
- 1996-1997 Opleidingen Muziekgeschiedenis en Muziektheorie, Universiteit van Utrecht
- 1998-2003 Producent van onder meer het Nederlands Blazers Ensemble; zakelijk leider van onder meer Merlijn Twaalfhoven
- 2003-heden Zelfstandig ondernemer Floor Management/De Muziekcoach
- 2006-heden Oprichting Stichting Noorderparkkamer, mede-initiatiefnemer van CCM
- 2007 Coaching voor professionals, School voor Coaching, Leiden
- 2007 Cultuurverkenner in Amsterdam-Noord van het Amsterdams Fonds voor de Kunst

Noorderparkkamer

“De vraag is theater in de wijk, het doel is sociaal”

Theater in de wijk kan prima in dienst staan van sociale doeleinden, mits de methodiek zich daarvoor leent. Cees Bavius en Pieta Bot van Bureau d'Arts sans Frontières (BAF) bewijzen dat al elf jaar. Als specialist in vooral de regio Rotterdam werken ze op projectbasis voor gemeenten en woningcorporaties.

DOOR WALTER CARTIGNY

Cees Bavius werkt sinds 1998 samen met Pieta Bot in BAF, een bureau voor kunstprojecten in woonwijken. De twee kenden ieder daarvoor al een hele carrière. Bavius werkte eerst als acteur en regisseur, vervolgens onder meer als beleidsadviseur van de Rotterdamse Kunststichting en chef de project van MED URBS VIE, een internationaal stedennetwerk van de Europese Unie. Bot was werkzaam binnen de kunsteducatie en na een specialisatie in interactieve beleidskunde en procesmanagement vooral actief als senior beleidsadviseur bij overheden. Bavius is leider op artistiek vlak, Bot op zakelijk gebied. Aanvankelijk richtte BAF zich op internationale kunstuitwisseling, maar sinds 1999 worden vooral wijkprojecten ontwikkeld. “Daarbij gaat het nooit om wat wij willen, we

leveren geen concepten”, verklaart Bavius uit zichzelf. “We worden als cultureel ondernemers ingehuurd door gemeenten, wooncorporaties of welzijnsinstellingen. De vraag is theater in de wijk, het doel is sociaal. Wij dienen dat doel met een project en een methodiek die bij de betreffende wijk past.”

VARIËRENDE AANPAK

Iedere wijk is anders en dus begint voor BAF alles met een onderzoek naar wat er gaande is in zo'n wijk. Bavius: “Eerst praten we met bewoners en professionals en lezen we beleidsstukken. Aan de hand daarvan maken we een wijkanalyse en geven we aan wat we kunnen doen. De benodigde aanpak per wijk kan nogal variëren. Als de sociale cohesie moet worden versterkt, kun je dat bijvoorbeeld bewerkstelligen met theater in de vorm van een soap, zoals we dat

in de Rotterdamse Millingsbuurt hebben gedaan. Alle culturen zijn bekend met het fenomeen soap, waarin je heel snel kunt inspringen op gebeurtenissen in de wijk. In een wijk waar gesloopt wordt is slooptheater een oplossing, zoals we dat hebben opgezet in het Rotterdamse

“Als één partij niet wil, beginnen we er niet aan”

Hoogvliet. Afscheid van woningen en communicatie tussen mensen in de wijk en wooncorporaties kun je daarmee makkelijker maken en verbeteren.”

NIEUWE HARMONIE

Een recent project van BAF vindt

plaats in de Rotterdamse wijk Pendrecht. Bavius hanteert de werkwijze hier graag als voorbeeld. “Het is een wijk waar herstructurering plaatsvindt, waar sprake is van veel verschillen tussen culturen en waar de belangen van jong & oud botsen. Architect Lotte Stam-Beese heeft het gebouwd vanuit een ideaal; een open wijk met veel groen waarin verschillende bevolkingsgroepen in harmonie naast elkaar kunnen leven. Wij hebben geconstateerd dat de verschillende groepen weliswaar naast elkaar wonen, maar weinig van elkaar weten. Met het project ‘Samen op weg naar nieuwe Pendrecht Idealen’ doen we daar iets aan. Het project is opgesplitst in drie delen. In het eerste deel, de Pendrecht Monologen, gaan we in op de achtergronden van de verschillende bewoners in de wijk. Deel twee, de Pendrecht Dialogen, heeft betrekking

op de hedendaagse samenleving in de wijk en in de Pendrecht Idealen ten slotte komen de toekomstidealen aan bod. We werken onder andere met autochtone, Turkse, Antilliaanse en Indische mensen. Er is met iedereen gesproken en er is medewerking van alle groepen en organisaties. Er zijn monologen opgevoerd in flats, maar ook in kerken en in het Turks Huis. Het was voor veel van de mensen die daarbij betrokken waren of die kwamen kijken voor het eerst dat ze elkaars wereld betraden.”

DRAAGVLAK

Bavius heeft in Pendrecht, sinds de start in 2005, verrassend veel jongeren op de been gekregen voor het project dat daar loopt. Sinds 2007 is er een vast theater waarbinnen BAF ook de Pendrecht Podium Academy heeft opgezet. Successen die geboekt zijn doordat alle neuzen in de wijk

dezelfde kant op wijzen. “De hele wijk wordt door ons medeplichtig gemaakt. Als er in de onderzoeksfase een organisatie is die ergens niet voor openstaat, beginnen we er niet aan.” BAF wordt ingehuurd voor projecten die op jaarbasis worden begroot. Over subsidies beschikt het bureau momenteel niet, maar dat maakt BAF niet minder succesvol. Bavius: “Onze opdrachten komen vanzelf binnen, dat is een luxe die is ontstaan door bekendheid. We werken vooral in de regio Rotterdam en denken er geregeld over om uit te breiden naar elders. De vraag is er. Om daaraan te voldoen willen we graag samenwerken met andere bureaus en instellingen. Mensen in dienst nemen ligt niet in de planning. Dat zou betekenen dat er ook gezocht moet worden naar opdrachten, terwijl BAF juist organisch functioneert.”

FOTOGRAFIE: BASTIAAN INGENHOUZ

FOTOGRAFIE: GER DRIESEN

“Ik wil ook visueel een discussie losmaken”

Een pluriculturele samenleving, dat is wat architect Ergün Erkoçu met zijn werk wil bereiken. Zo bedacht hij het ontwerp voor de poldermoskee en doet hij in diverse achterstandswijken onderzoek naar ‘het informele netwerk’ van gebruikers van een gebouw.

DOOR LAURA BAAR

Hij kan zich opwinden over hoe de media met beeldvorming over de islam omgaat. Hij neemt dan ook geen genoegen met het feit dat zij denken te weten hoe de islamwereld in elkaar zit. Ergün Erkoçu: “Hoewel ik een Turkse vader en een Nederlandse moeder heb, word ik toch als Turk gezien, en daarmee automatisch als islamiet. Die manier van denken in hokjes wil ik omzetten in projecten. Ik wil me niet alleen uitdrukken in woorden, maar ook visueel een discussie losmaken.”

POLDERMOSKEE

Om die reden bedacht Erkoçu tijdens zijn afstuderen, samen met zijn toenmalige partner, in 2002 voor de Rotterdamse achterstandswijk Feijenoord de poldermoskee, een moskee die in het Nederlandse landschap past. “Het is een discussiemodel zonder minaretten en mét basketbalveld en windmolens op het dak. De moskee heeft een sociaal-maatschappelijke functie, om de integratie te bevorderen. Mensen in Nederland vinden een traditionele moskee vreemd en eng. Dat vind ik interessant. Daar wil ik in mijn ontwerpen dan op ingaan, door geen koepel en minaretten te plaatsen. In de moslimachterban leverde dit een boeiende discussie op. De één vond dat het gebouw wél een koepel en minaretten moest hebben, de ander dacht dat de nieuwe generatie helemaal geen waarde aan die uiterlijke kenmerken hecht.”

Ook bedacht Erkoçu een dynamisch

en ecologisch ontwerp voor de Annasr-moskee in Rotterdam, met winkel, lounge en kapper. De azaan – oproep tot gebed – past ook in het Nederlandse landschap en verloopt geluidloos. Gelovigen worden via lichtbundels opgeroepen tot het gebed.

INZICHTEN

Dat Erkoçu zo betrokken is, heeft

“Door de problematiek te begrijpen, wil ik als architect een oplossing bieden”

te maken met zijn jeugd. Nadat zijn Turkse vader op Erkoçu's twaalfde overleed, liet zijn Nederlandse moeder hem volledig vrij. Een lastige tijd: “Het was een periode waarin ik met vallen en opstaan snel volwassen werd.” Op zijn vijftiende besloot hij iets verstandigs te gaan doen in zijn leven. “Tijdens mijn opleiding bouwkunde op de mts in Den Haag ontdekte ik mijn plezier in tekenen en zo vond ik een manier om me als verlegen jongen te uiten in mijn ideeën en meningen.”

PLUKKEN

Anderhalf jaar geleden richtte Erkoçu zijn eigen bedrijf op: CONCEPT0031. Met dit bureau probeert hij de actualiteit uit te lokken en zelfs te scheppen, door ‘het informele netwerk’ van de gebruikers van een gebouw in kaart te brengen. Dit doet

het bedrijf door onderzoek te doen in diverse ‘Vogelaarwijken’. Zo troffen ze in de Transvaalwijk in Den Haag een ‘schuilmoskee’ in een woonkamer aan en een illegale salsadansschool in een tuin. “Gemeenten en woningcorporaties begrijpen niet hoe een wijk echt leeft”, vertelt Erkoçu. “Kijk naar de overlast van Marokkaanse jongeren. Het echte probleem zit hem in de kleine sociale huurwoningen. Doordat het oudste en jongste kind één kamer moeten delen, trekken ze naar buiten en gebruiken ze portieken als woonkamer. De gemeente timmert die portieken vervolgens dicht, de jongeren steken ze weer in brand met een molotovcocktail. Door de problematiek te begrijpen en ruimte te laten voor verschil, wil ik als architect een oplossing bieden.”

PLURICULTUREEL

Inmiddels durft een grote woningcorporatie het aan om Erkoçu zijn ideeën voor een pluriculturele gemeenschap om te laten zetten in een woonvoorstel voor Slotervaart in Amsterdam. Een goed voorbeeld van zo'n gemeenschap vindt hij het Baekelandplein in Eindhoven: “Het is een complex met dure koopwoningen en sociale huur, kantoren voor multinationals en startende ondernemingen, en een Turkse bazaar gecombineerd met een plein voor prostituees. Door al die tegenstellingen gaan mensen op elkaar letten en ontstaat er een normale manier van communiceren.” Het begin van een ultieme droom? Jazeker, het liefst zou Erkoçu een complete pluriculturele stad bouwen. ☺

De Poldermoskee

Ergün Erkoçu in het kort

1980 Geboren in Den Haag

opleiding

2002 Afgestudeerd aan Hogeschool Rotterdam, Academie van Bouwkunst
2002 Afgestudeerd aan TU Delft, Architectuur

carrière

1999-2002 Roeleveld Sikkes Architecten, diverse woningbouwprojecten
2002-2004 Mecanoo Architecten, Montevideo: hoogste woontoren van Nederland
2004-2007 MEMAR•DUTCH architects, poldermoskee
2007 CONCEPT0031, woningconcepten ‘Vogelaarwijken’
2009 Div GoodPracticePrijz 2008, voor nieuwe en veelbelovende initiatieven

FONDS BEELDDE KUNSTEN

De projecten van Ergün Erkoçu brengen grote risico's met zich mee, omdat er in eerste instantie geen geld is om ze daadwerkelijk uit te voeren. Om het creëren van deze mogelijkheden te stimuleren, is hij tot september 2009 door het Fonds Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst (BKVB) benoemd tot Intendant Culturele Diversiteit.

Tips voor kunst in de wijk

Sikko Cleveringa is in 2001 door de gemeente Deventer gevraagd als cultuurmakelaar. Daarmee is hij een van de eerste aanjagers op het gebied van het wijkgericht werken met kunst en cultuur. Vanuit zijn ervaringen kwam hij tot een 12-stappenmodel voor de keuzes die te maken zijn rondom een community art-project. Een aantal basistips uit de praktijk.

DOOR AD MAATJENS

Sikko Cleveringa kwam tot zijn 12-stappenmodel om voor zichzelf duidelijk te krijgen welke stappen en keuzes gemaakt kunnen worden bij community art en waarop die keuzes gebaseerd zijn. Het beslismodel is vervolgens in opdracht van Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO – nu movisie) en Kunstenaars&CO verder uitgewerkt en getoetst met een landelijke klankbordgroep van ervaringsdeskundigen. “Zeker nu community art booming is, is het belangrijk bepaalde zekerheden te vinden. Het model is bedoeld om keuzes te maken bij de start en in het verloop van een project. Het wil niet belerend zijn in de trant van ‘zo moet het wel en zo niet’, maar handvatten bieden bij het maken van keuzes. Het model is gemaakt vanuit de optiek van de cultuuraanjager, de cultuurmakelaar of gemeentelijke instellingen, maar het is zeker ook voor een kunstenaar een zinnig instrument om grip te krijgen op waar hij mee bezig is.”

DE BEHOEFTE

Volgens Cleveringa is een veelgemaakte fout bij de start van een project dat men niet goed weet wat de feitelijke vraag van de doelgroep is. “Het lijkt een open deur, maar daar wordt vaak aan voorbijgegaan. Dan wordt er een leuk project verzonden waar een kunstenaar warm voor loopt, maar waarvan het de vraag is of zo’n project in een behoefte voorziet. Ook gedurende het project moet men steeds teruggaan naar wat precies de behoefte is en zich afvragen op welke manier de kunsten voor de leefwereld van de doelgroep

van betekenis kunnen zijn. In het enthousiasme, het georganiseer en de waan van de dag wordt vaak vergeten die vraag steeds opnieuw te stellen.”

HET TRAJEKT

De keuze voor een bepaalde invalshoek heeft invloed op de invulling, financiering en lengte van een project. Als het vooral gaat om het manifesteren in het publieke domein, is een kunstproductie met een korter traject een voor de hand liggende keuze. Dan zijn het verhalen en projecten met een kop en een staart. Daarbij heeft de maker veel zeggenschap over hoe het proces verloopt. De doelgroep is direct aanwezig en voelt zich op een relatief makkelijke manier gezien en gehoord. Cleveringa: “Je bent niet afhankelijk van de artistieke competenties van de doelgroep zelf. Het gaat vooral om hun verhaal.”

Kunsteducatie is volgens Cleveringa een heel andere tak van sport. “Dan bied je laaggeschoolde groepen de mogelijkheid hun eigen talenten te ontwikkelen. Dat heeft meer te maken met bijvoorbeeld straatcultuur. Dat is een lastiger traject waar het adagium ‘bezint eer ge begint’ belangrijk is. Vaak is het makkelijker om met een aantal kleinere pilots te beginnen. Maar de inzet moet zijn om op goed ingebedde trajecten uit te komen omdat dat een duurzamer effect heeft.” Cleveringa benadrukt om vooral kunst in de leefwereld van de doelgroep te maken. “Kunst moet direct betrekking hebben op de leefwereld van de doelgroep. Ga vooral niet proberen de doelgroep in de leefwereld van de kunstorganisatie te krijgen.”

DE FINANCIERING

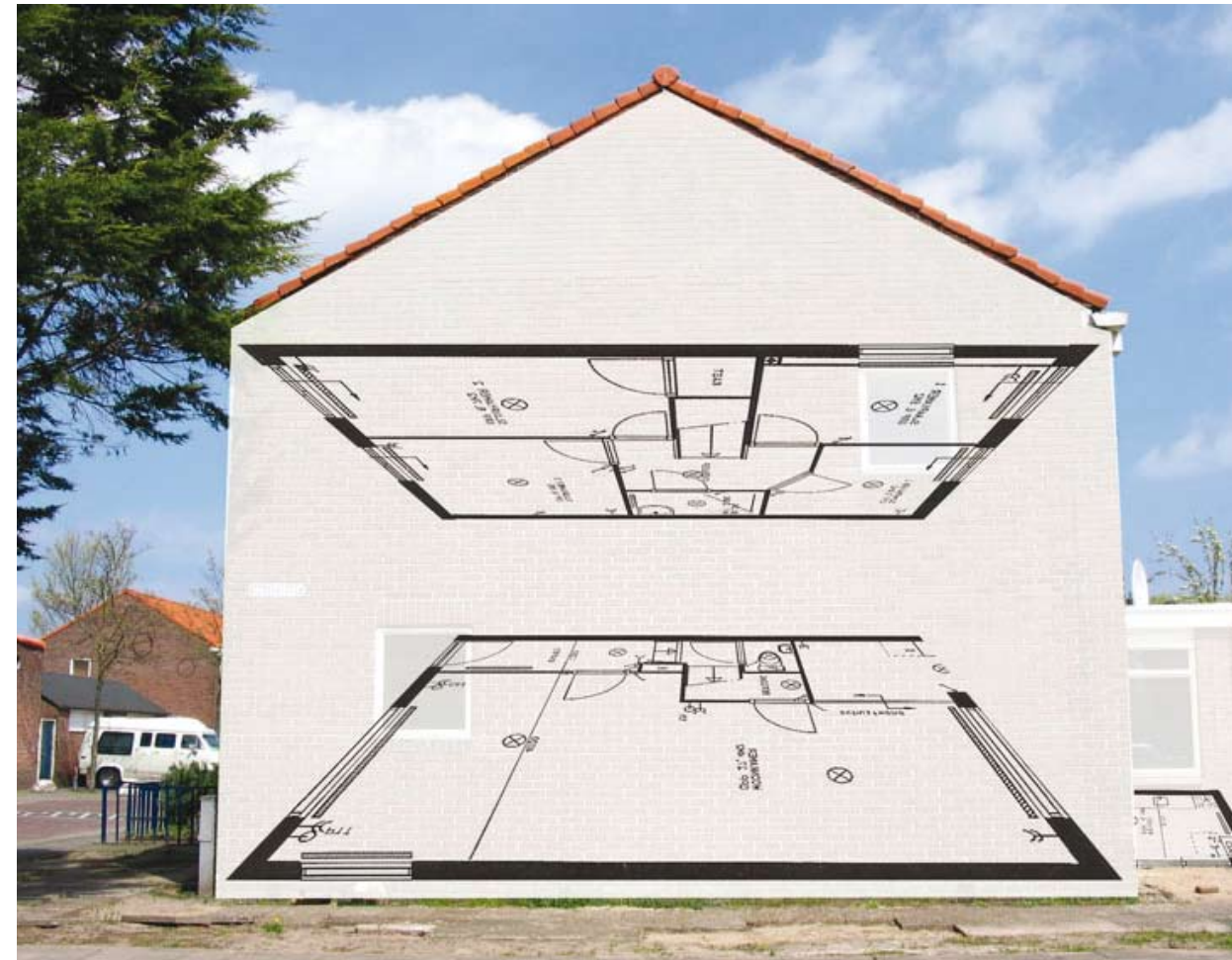
“Verder is belangrijk dat de financiering van het project vooraf duidelijk is”, stelt Cleveringa. “De stedelijke maatschappelijke en culturele instellingen moeten garant staan voor de sociale en artistieke kwaliteit van de projecten. Als er geen professionele instellingen zijn die daar de verantwoordelijkheid voor nemen, zet ik het project meestal niet door. De mate van verantwoordelijkheid en deskundigheid groeit wel met de jaren. Als aanjager begeleid je dat vanaf de zijlijn. Aanjagers helpen ook vaak de financiering rond te krijgen. Voor de financiering maakt het natuurlijk uit welke keuzes men maakt bij de start van het project. Wanneer men zich richt op meer sociaalartistieke doelen

“Het dilemma van cultuurmakelaars: schoothond of pitbull”

geeft dat mogelijkheden voor het krijgen van sociale financiering.”

HET RESULTAAT

In een tijd dat rendement steeds belangrijker wordt, is het logisch dat ook community art-projecten afgerekend worden op resultaat. Het is goed om te verwachten resultaten duidelijk te omschrijven. Cleveringa onderscheidt twee niveaus om het succes van een

‘Thuis’, een project van het Kunstenlab i.s.m. Kunstcircuit Deventer in opdracht van Rentré wonen.

project meetbaar te maken. “Je kunt afgerekend worden op het feit dat je erin slaagt een aantal sociale en artistieke projecten uit te voeren, waarbij aangetoond kan worden dat er mensen zijn bereikt die eerder niet betrokken waren bij cultuur. Je kunt ook meten welke sociale en artistieke ontwikkeling een groep deelnemers realiseert in het kader van een pro-

ject dat de komende jaren wetenschappelijk onderzoek meer kan vertellen over de uiteindelijke impact van projecten die gericht zijn op emancipatie en culturele ontwikkeling.”

SCHOOTHOND OF PITBULL

Cleveringa zet ook kritische kanttekeningen bij de huidige ontwikkelingen binnen community art. Hij laat

“Ga vooral niet proberen de doelgroep in de leefwereld van de kunstorganisatie te krijgen”

met name weten ‘een beetje kriebelig te worden’ van de ‘u vraagt en wij draaien’-houding. “Het is niet zo dat je met een simpele druk op de knop sociale cohesie kunt bewerkstelligen.”

Volgens Cleveringa is de relatie tussen kunst en sociale cohesie moeilijk aan te tonen. “Je moet ervoor waken om als projectcoördinator hiervoor de bewijslast op je schouders te nemen. Als projectuitvoerder kun je dat niet bewijzen.”

Verder wordt er tegenwoordig tezelfsprekend van uit gegaan dat community art ook leidt tot harmonie. Als community art vanuit de kunst wordt geïnitieerd, kan dat juist heel confronterend werken. “De aanname in sociaalartistieke projecten is namelijk dat er niet één mainstream cultuur is die betekenis geeft aan het leven van alle mensen in een samenleving, maar dat er meerdere deelgemeenschappen zijn die hun eigen betekenisgevende kaders hebben. Vanuit de kunst wordt gereflecteerd op die verschillende leefwerelden. Dat betekent dat je geen cultuur produceert voor iedereen. En het hoeft dus ook niet per definitie cohesie als uitkomst te hebben of in een harmoniemodel uit te monden. Dat kan zelfs conflicteren.”

Een laatste kanttekening is dat cultuurmakelaars vaak het dilemma hebben tussen wat Sabrina Lindemann van mobiel projectbureau OpTrek ‘schoothond of pitbull’ noemt. “Je werkt meestal in opdracht van (semi-) gemeentelijke structuren en leefbaarheidsfondsen. Dan is het de vraag of je als schoothond de lieve vrede gaat bewaren of dat je als pitbull optreedt en de luis in de pels bent in samenlevingsvraagstukken.”

ARTISTIEKE ARENA'S EN 12-STAPPENMODEL

In het model van Cleveringa worden vier verschillende ‘artistieke arena’s’ onderscheiden waarbinnen projecten plaatsvinden:

- sociaalartistieke
- productie
- educatie
- programmering
- zelforganisatie

Deze onderscheiden zich in het beoogde artistieke resultaat en de rol die de artistieke professional daarbij speelt.

Het 12-stappenmodel is ontwikkeld om de processen en keuzes in kaart te brengen aan de hand van twaalf checklists met aandachtspunten. Het beslismodel is nadrukkelijk niet bedoeld als de twaalf geboden voor sociaal-artistieke projecten, maar als kapstok om de diverse ervaringen en ideeën te ordenen. Het model is te vinden op:

www.kunstenaarsenco.nl/matching-creativity/heartsoociety/

CULTUURMAKELAARS; NIEUWE BEROEPSGROEP

Cleveringa is een van de eerste cultuurmakelaars in Nederland. Met zijn werk in Deventer vervulde hij een voortrekkersrol op het gebied van kunst naar de wijk brengen. Volgens hem spelen cultuurmakelaars, -aanjagers, -scouts of -intendanten een belangrijke rol als aanjager van projecten. “Het blijkt dat dergelijke projecten opzetten en organiseren meer capaciteit vraagt dan een gemeente voorhanden heeft. Het laten samenwerken van sociale en culturele instellingen kost veel tijd en menskracht. Dan is het makkelijker om een aanjager in te schakelen die dat coördineert. Niet dat het niet zonder kan, maar in de praktijk blijkt dit een logische en efficiënte oplossing.”

Voor meer informatie over deze beroepsgroep:
www.hetvertrek.nl

Voor info over het programma cultuurmakelaar in Deventer:
www.kunstcircuitdeventer.nl

Erica Baltimore

Mensen denken iets te zien maar kijken niet echt

De passie van fotografe/beeldend kunstenaar Erica Baltimore (1979) is het creëren van beelden die blijven hangen. Zij probeerde dit over te brengen op drie Amsterdamse meiden die zij begeleidde tijdens hun fotografieopdracht voor het magazine 5inFive.

Erica Baltimore heeft meegewerkt aan de eerste editie 5inFive. "Ik stimuleer graag jongeren om creatief en ontspannen een eigen beeldtaal te ontwikkelen." De drie meiden (14 tot 20 jaar en afkomstig uit verschillende wijken) kregen de kans hun belangstelling voor fotografie uit te leven met het thema 'say cheese'. Clichématig moeten mensen altijd lachen van de fotograaf, ik heb hen voorgehouden dat het interessanter is om jezelf te blijven en een eigen identiteit na te streven." De meiden pakten dit enthousiast op en hebben ieder afzonderlijk hun

eigen identiteit en het beeld dat daarbij hoort beschreven. Baltimore heeft hen gestuurd in de enscenering daarvan. Ook besteedde zij veel aandacht aan de technische aspecten van de fotografie. De 'stage' krijgt een vervolg, één van de drie meiden wil zelfs beroeps worden. Kijkend naar haar eigen toekomst is de ultieme droom van Baltimore het maken van nooit eerder vertoonde geënceneerde beelden die mensen aanzetten tot nadenken over hoe zij zelf in de wereld staan."

www.ericabaltimore.com

Theo van der Hoeven

Gezellig... in 36 talen

Beeldend kunstenaar/vormgever Theo van der Hoeven (1947) heeft een indrukwekkend oeuvre op zijn naam staan. Daarnaast is hij actief op het gebied van advies, begeleiding en training. En niet in de laatste plaats is hij bevlogen wijkkunstenaar van de Vogelaarwijk Kruiskamp in Amersfoort.

Het feest van de buitenschoolse opvang van een basisschool liep uit op een ontmoeting die meer dan een feest werd voor de buurt. Hieruit ontstond de vraag van wijkbewoners naar tafels en banken die blijven staan. "Geweldig!" zegt wijkkunstenaar Theo van der Hoeven, die uitdraagt dat geen woorden maar daden bij uitstek de visuele werkelijkheid is voor mensen die nauwelijks Nederlands spreken. Op het schoolplein van de Vlindervallei staan twee granieten tafels met bordspelletjes en granieten banken met het woord gezelligheid in 36 talen. Vertaald door de wijkbewoners. Van der Hoeven heeft een dringend advies aan beleidsmedewerkers en gemeente. "Niet afwachten maar de wijken in en praten." De rol van de kunstenaar

is naar zijn mening die van de nar in King Lear. "De luis in de pels die in een milde vorm laat zien dat het anders kan. Het is de wens van een paar scholen een natuurspeelplek te maken

tussen twee scholen en de rol van de kunstenaar is dat te horen, mogelijk te maken en vorm te geven."

www.theovanderhoeven.com

FOTOGRAFIE: ROEL DE VRIJER

Akram Sulayman

Project Mix x Tijd succesvol bindmiddel

Acteur/filmmaker Akram Sulayman (1969) werd geboren in Noord-Irak en woont al geruime tijd Nederland. Hij zet met passie zijn beroepsmatige talenten in om bewoners van multiculturele wijken op een creatieve manier te verleiden elkaar te leren kennen. Samen eten blijkt een succesvol ingrediënt.

Akram Sulayman was een van de tien kunstenaars die meewerkten aan het project Mix x Tijd. Elke kunstenaar had drie ontmoetingen met twee families. Doel van het project was het ontwikkelen van nieuwe maaltijden en de rol van de kunstenaar was deze ontmoetingen in de keuken te begeleiden en vast te leggen. De groepen van Sulayman kregen de opdracht aan de hand van letters van een themawoord in de eigen taal de ingrediënten te zoeken. In alle drie de

themawoorden kwamen zowel de R als E voor. "De R van respect speelde voor mij een belangrijke rol bij deze Mix x Tijd-experimenten en natuurlijk in de hele samenleving. De E van Energie was nodig om bij de Mix x Tijd tot een resultaat te komen dat voor iedereen goed was. Maar Energie is vooral in het dagelijkse leven nodig om als verschillende culturen met elkaar te leven in plaats van naast elkaar."

www.akramsulayman.nl

Sophie Gruijters

Op een speelse manier barrières slechten

Sophie Gruijters studeerde af aan de Academie voor Kunst en Vormgeving St. Joost in Den Bosch maar bespeurde weinig aandacht voor de relatie van kunstenaars met wijk en samenleving. Een thema dat haar nauw aan het hart ligt.

Recentelijk liep Sophie Gruijters stage bij Adriaan Nette in de multiculturele wijk Landsherenkwartier in Deventer. Een fotosessie van een voor alle wijkbewoners georganiseerd buurtfeest mondde uit in een aantal spontane activiteiten. Een bewoner vertelde zijn eigenhandig opgetekende bijnadoodervaring (wist niemand iets van), vrouwen uit verschillende herkomstlanden voerden sketches op hoe zij samenleven en in een speciaal voor het doel opgetuigde 'geheimenbus' mocht iedereen zijn geheimen komen vertellen.

Gruijters vindt dit soort projecten een geweldige manier om mensen samen te brengen. "Als kunstenaar heb je de mogelijkheid om op een speelse manier barrières te slechten en vooroordelen weg te nemen." Zij is blij met de toegenomen aandacht van beleidsmakers voor het belang van sociale samenhang in wijken, maar ziet aan de andere kant dat de aanpak veelal fragmentarisch en versnipperd is. Iedereen doet zijn eigen ding. Haar droom: een actieve en vrije rol voor de kunstenaar in de wijk.

www.sophieslap.nl

Simon Rowe

Culturele dialoog en artistieke vernieuwing

De van oorsprong Zuid-Afrikaanse theatermaker/choreograaf Simon Rowe (1969) reist sinds 2000 de wereld over om workshops en voorstellingen te geven en werkt met professionele én amateurperformers. Daarnaast is hij oprichter van de Dam Company, een fysiek theatercollectief in Amsterdam, en medeoprichter van een bijzonder community arts-collectief in Amsterdam met actuele projecten als Chillmobiel en De Mobiele PicknickTafel.

Feitelijk bestaat er voor Simon Rowe geen verschil tussen community arts en professioneel theater. "Ik heb gewerkt met regisseurs die deze opvatting delen, zoals Alain Platel. In zijn voorstellingen staan professionals naast amateurs, kinderen naast volwassenen, uit diverse culturen en uit alle lagen van de samenleving." Rowe kijkt met plezier terug op een spectaculaire show in Carré van kinderen uit Afrikaanse sloppenwijken, een voorstelling die inmiddels op grote podia in binnen- en

buitenland een vervolg krijgt. Hij constateert bij festivalbezoekers dat zij vooral interesse hebben in verhalen en levenservaringen van gewone mensen. Daarom werkt hij graag samen met amateurs, maar wél met de juiste productionele ondersteuning. Zijn droom: voorstellingen en projecten realiseren die als vliegwiel dienen om de culturele dialoog en artistieke vernieuwing te stimuleren.

www.thedamcompany.com

Hoi-Shan Mak

Nieuwsgierig, direct, spontaan, contrast, geordend-chaotisch

Schilder en illustrator Hoi-Shan Mak (1984) heeft Chinese en Nederlandse roots. Op jonge leeftijd verliet zij het ouderlijk huis om te breken met de Chinese tradities. Na het project Foe Ooi Leeuw (huis om in harmonie samen te leven) kijkt zij met andere ogen naar haar afkomst.

Het werk van Hoi-Shan Mak wordt gekenmerkt door warme kleuren, sensuele vlekken en heldere vormen. De onderwerpen komen tot stand door de bewustwording van het toelaten van gevoelens in plaats van deze te bestrijden. Een complex proces omdat beheersing en terughoudendheid dominante elementen zijn in haar Chinese achtergrond. De ommekeer kwam na een project in Georgië met straatkinderen. De hartelijkheid en warmte van dit volk openden de ogen van Mak om terug in Nederland meer oog te hebben voor geïsoleerde

groepen mensen in de samenleving. Volmondig zei ze ja op de vraag van een wooncorporatie om een creatieve bijdrage te leveren aan een nieuwe samenlevingsvorm voor Chinese senioren. Deze groep vergrijsd snel en wil graag samen oud worden. "Ik heb de Nederlandse kunstenaars vooral geholpen met het laten begrijpen van de Chinese cultuur." Over haar droom hoeft Mak niet lang na te denken. "Met mijn werk de mooie kleine dingen van het leven tonen."

www.hoismak.nl

FONDS VOOR CULT PARTICIPATIE

Kunst en cultuur voor en door iedereen

Cultuur is voor mensen van grote betekenis. Miljoenen mensen ontlenen in het dagelijks leven veel plezier, geluk en zin aan culturele activiteiten. Culturele ontwikkeling gaat idealiter een leven lang door. Het Fonds voor Cultuurparticipatie stimuleert de actieve deelname aan het culturele leven van inwoners van Nederland, in al hun diversiteit, ongeacht leeftijd, herkomst, opleiding en woonplaats. Een aanvraag indienen of meer weten?

[Kijk op www.cultuurparticipatie.nl](http://www.cultuurparticipatie.nl)

Alles om ons heen is ontworpen. Producten, gebouwen, het landschap, diensten, processen. Ontwerpen 'om de wereld te veranderen' is van alle tijden, maar neemt tegenwoordig een steeds hogere vlucht. Kunstenaars en ontwerpers geven met hun werk commentaar op de maatschappij. Ze zetten hun talent in om iets bij te dragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen, ze ontwerpen vanuit duurzaamheidsbeginselen, ze werken aan de leefbaarheid van de openbare ruimte. Ze werken samen met de gebruikers van hun ontwerpen, met hun opdrachtgevers, met leveranciers van grondstoffen. Altijd met een sociale ambitie. In heART&Society presenteren wij in elke aflevering een aantal uiteenlopende voorbeelden.

Kijk voor meer informatie over het fenomeen Social Design bijvoorbeeld ook eens op www.utrechtmanifest.nl, www.socialdesignsite.com, www.treehugger.com

IN PUBLIEK DOEK

Gefascineerd door de sterke afbeelding en de ruimtelijke kwaliteit van het materiaal is Henriette Waal billboard-doeken gaan hergebruiken. Ze wilde de afbeelding bewaren en in plaats van het materiaal te downcyclen, een nieuwe vorm en functie vinden voor het geheel. Door het doek ruimtelijk te gebruiken verandert de afbeelding van uitdrukking, het verliest zijn commerciële masker en een surrealistische sculptuur komt tevoorschijn.

Dit werk heet Buitenkapper. Het is gemaakt in 2007 voor een kapper op IJburg (Amsterdam) om te knippen op de beste plek, het intieme van haarverzorging in combinatie met openbare ruimte.

.44

PAL WEST MODE AMSTERDAM

Het Pal West Modeatelier biedt elk jaar een tiental jongeren de kans om te werken aan een modeproject begeleid door professionele ontwerpers en kunstenaars. Deze jongeren in de leeftijd van 14 t/m 17 jaar werken twee dagen per week na school en/of in het weekend aan een aantal kledinglijnen. Het project wil bijdragen aan werkgelegenheid, en toekomstperspectief bieden voor jongeren. De modebedrijfstuk wordt erdoor versterkt en het draagt bij tot een positief imago van Amsterdam Nieuw West.

PAL WEST MODEACADEMIE

De Pal West Modeacademie is een 3-jarige modeopleiding op MBO-niveau. Creativiteit en ondernemen staat centraal in deze samen met het ROC van Amsterdam ontwikkelde opleiding.

PAL WEST MODEBEDRIJF

Een professioneel naaiatelier voor kleinschalige modeproductie, waaronder de Pal West collectie. Daarnaast krijgen startende mode-ondernemers in Amsterdam Nieuw West een kans om zelfstandig aan de slag te gaan.

www.palwestmode.nl

.45

BURENWINKEL. ALLES VOOR JE BUREN!

De Burenwinkel is een mobiele winkel gevuld met producten die speciaal zijn ontworpen voor burens die niet weten hoe ze elkaar moeten benaderen, die elkaar in de weg zitten, voor burens die elkaar niet kennen maar ook voor burens die hun 'buurzijn' willen vieren. Producten van de burenwinkel verplaatsen de discussie over normen en waarden van beleidsniveau terug naar de buurt. Bijvoorbeeld de Silent Staircase Slippers, die zorgen er voor dat je benedenburens geen last meer van je hebben als je de trap op rent, danst, vreugdesprongen maakt, of stoeit in huis. Ontwerp: Jori Spa.

De burenwinkel is een concept van Martijn Engelbregt in samenwerking met ontwerpers van het Sandberg Instituut en Kosmopolis.

www.burenwinkel.nl

BÖHNHASE

Andre Goud, Arie's Leger Dump, Leyda de poetsvrouw of Annie's Borduurwerk. In elke wijk in Nederland prijken dit soort generieke namen op voordeuren.

Deze doe-het-zelvers worden, vaak door gebrek aan een opleiding, beunhazen genoemd in de volksmond. Door middel van simpele overlevingsdrang geven zij een karakteristiek gezicht aan het fenomeen probleemwijken. Deze personen bemachtigen op eigen kracht vacatures die bij geen enkel uitzendbureau te vinden zijn, maar die je gewoon op straat tegen komt. Ze zijn de trots van de achterstandswijk. Gijs Huijgen maakte als ode aan deze beunhazeneconomie een 144 pagina dikke gids met portretten van buurt-beunhazen.

www.gijskast.com

INFORMATIE & CONTACTGEGEVENS

Bent u geïnspireerd geraakt door dit magazine en wilt u meer informatie over het inzetten van kunst in uw wijkneem contact op met Krista Heijster van Kunstenaars&CO. kheijster@kunstenaarsenco.nl www.kunstenaarsenco.nl

Eberhard van der Laan

www.vrom.nl

Eugène van Erven

www.vredevanutrecht.com

www2.hum.uu.nl

Dominique Schrijer

www.rotterdam.nl/smartsite2104483.dws

www.rotterdamzuid.nl

José Kablau

www.degoedewoning.nl

Mira Kho

www.rootsnroutes.com

www.imagineic.nl

www.vredevanutrecht.com

Sloophamer Schatkamer /

Vissershops

www.sloophamerschatkamer.nl

www.idavanderlee.nl

Afrikaandermarkt

www.freehouse.nl

www.kosmopolisrotterdam.nl

www.cvdmbremen.nl

www.culiblog.org

www.afrikaanderwijk.nl

Sofie Opfer & Tijs van Trigt

www.stilbuitenruimtes.nl

www.triennale.nl

Verhalenkeuken

www.Sekwartier.nl

Het Blauwe Huis – Tanja Karreman

www.blauwehuis.org

www.rijksbouwmeester.nl

6x Kunst in de Wijk

www.socialsofa.nl

www.patrimonium-veenendaal.nl

www.skvr.nl

www.burenwinkel.nl

www.zinaplatform.nl

www.marcopoloinamsterdam.nl

www.idavanderlee.nl

www.optrekransvaal.nl

www.hoteltransvaal.nl

www.t-huis.info

www.eyewash.nl

www.variomundo.nl

www.domeinnoord.nl

Adriaan Nette

www.adriaanette.nl

www.burozino.nl

Jalan Jalan

Over Jalan Jalan is een publicatie verschenen met als titel Jalan Jalan, Kunstenaars en buurtbewoners werken aan een betere buurt. Het is te bestellen via www.kunstenaarsenco.nl (kijk bij *Matching Creativity*). Daar

vindt u ook het TNO-rapport en een gefilmde reportage.

www.jalan-jalan.nl

www.stichtingaccu.nl

www.joszandvliet.nl

Floor Ziegler

www.floormanagement.nl

Cees Bavius

www.baf-art.nl

Ergün Erkoçu

www.concept0031.com

Eind maart verscheen er een boek van Ergün Erkoçu en zijn collega Cihan Buğdacı: 'De Moskee. Politieke, architectonische en maatschappelijke transformaties'.

Tips voor kunst in de wijk – Sikko

Cleveringa

www.kunstcircuitdeventer.nl

www.ditisthuis.nl

www.hetvertrek.nl

www.kunstenaarsenco.nl/matching-creativity/heartsociety/

Zes kunstenaars in de wijk

www.ericabaltimore.com

www.akramsulayman.nl

www.theovanderhoeven.com

www.sophieslap.nl

www.thedamcompany.com

www.hoismak.nl

Social Design

www.utrechtmanifest.nl

www.socialdesignsite.com

www.treehugger.com

www.palwestmode.nl

www.burenwinkel.nl

www.gijskast.com

SUBSIDIEPOTTEN VOOR KUNST IN DE WIJK

Fonds voor Cultuurparticipatie

De Regeling Cultuurparticipatie provincies en gemeenten 2009–2012 van het fonds is te vinden op hun site:

www.cultuurparticipatie.nl

Kan wél! is een project, gericht op de activering van bewoners in hun eigen wijk. Zie voor verdere informatie: www.kanwel.nl

Overige sites:

www.cultuurfonds.nl

www.vsbfonds.nl

www.doen.nl

www.fonds1818.nl

heART abonneeservice

Wilt u een exemplaar van heART&Society aanvragen, stuur dan een mail naar: heart@mediawerf.nl met daarin uw naam, adres en welk nummer u graag wilt ontvangen.

